Od poetike do politike: programi i manifesti u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća

Osman, Ingrid

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:137:788559

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Image not found or type unknown

Repository / Repozitorij:

Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula

zir.nsk.hr

Image not found or type unknown

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA KROATISTIKU

INGRID OSMAN

Od poetike do politike:
programi i manifesti u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća

Završni rad

PULA, 2021.

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA KROATISTIKU

INGRID OSMAN

Od poetike do politike:
programi i manifesti u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća

Završni rad

JMBAG: 0303050704
SMJER: Hrvatski jezik i književnost
KOLEGIJ: Hrvatska književnost romantizma i realizma
MENTORICA: doc. dr. sc. Dubravka Dulibić-Paljar

PULA, rujna 2021.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Ingrid Osman, kandidatkinja za prvostupnicu hrvatskoga jezika i književnosti ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da ni jedan dio Završnoga rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije korišten za drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

_____Ingrid Osman_____

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

Ja, Ingrid Osman dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositeljica prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom Od poetike do politike: programi i manifesti u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenog, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama. Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Student

_____

U Puli, _____

SADRŽAJ:

1. UVOD.....6
2. HRVATSKA NA POČETKU 19. STOLJEĆA.....7
3. ROMANTIZAM U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI.....8
4. PROGRAMATSKI TEKSTOVI.....9
5. HRVATSKI NARODNI PREPOROD I ILIRSKI POKRET 11
6. .MANIFESTI PROGRAMATSKIH TEKSTOVA U PRETPREPORODNO DOBA.....13
   - 6.1. Maksimilijan Vrhovac – *Poziv na sve duhovne pastire svoje biskupije*.....15
   - 6.2. Janko Drašković – *Disertacija*.....17
7. MANIFESTI PROGRAMATSKIH TEKSTOVA HRVATSKIH PREPORODITELJA.....19
   - 7.1. Stanko Vraz – *O Dubrovčanima*.....20
8. PROTOREALIZAM ILI ŠENOINO DOBA.....24
   - 8.1. Manifesti Šenoinog programatskog teksta *Naša književnost*.....27
9. ŠENOINA OSTAVŠTINA HRVATSKOM REALIZMU.....29
   - 9.1. Manifest Šenoinog Prijana Lovre.....30
10. KRITIKA I POETIKA HRVATSKOGA REALIZMA 32
    - 10.1. Manifesti Kumičićevog programatskog teksta O *romanu*.....35
    - 10.2. Odgovori na Kumčićev programatski članak *O romanu*.....37
11. HRVATSKA KRITIKA NA PRIJELAZU STOLJEĆA.....39
12. ZAKLJUČAK.....42
13. LITERATURA.....43

SAŽETAK

Pojedini dijelovi ovog završnog rada, pod naslovom - *Od poetike do politike: programi i manifesti u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća,* odnose se na hrvatsku povijest koja predstavlja, sporedan, ali za razumijevanje neophodan dio jer sadrži objašnjenja okolnih zbivanja iz kojih su kao posljedica nastali programatski tekstovi. Analize tekstova počinju s razdobljem hrvatskog romantizma u kojem se prepoznaju tek pojedine pripremne preporodne ideje o važnosti vlastitog jezika i o nacionalnom identitetu, a zatim u organiziranom preporodnom i ilirskom pokretu uloga se književnosti pomiče s poetičke na političku koju zastupa Ljudevit Gaj. Književna moć se pokazala svrsishodnom i u službi sebi oprečnim područjima jer je programatskim istupima Gaj riješio pitanje standardnog jezika i pravopisa. Od Gajevih političkih koncepcija, udaljili su se i njegovi suradnici, a ističe se među njima začetnik hrvatske književne kritike, Stanko Vraz čiji su programatski tekstovi analizirani u radu. U potpunosti je Šenoa vratio književnost njezinoj ulozi i poetičkim okvirima ističući važnost književne zadaće da osnaži narodni život tako da izvore traži u domaćoj literaturi. O književnom djelu iznosi zahtjev da se treba voditi realističkim postupcima, i biti narodu bliže, odnosno mora biti pisano jednostavnim stilom. Od ostalih pitanja koja je otvorio Šenoa, kao najvažnije valja izdvojiti ono o vrijednosti nekog dijela kao književnoumjetničkog jer će se oko njega voditi glavne rasprave do kraja 19. stoljeća.

SUMMARY

Some parts of this final paper, entitled - *From Poetics to Politics: Programs and Manifestos in 19th Century Croatian Literature*, refer to Croatian history, which is a secondary subject but necessary to understand the part in which the surrounding events becomes a consequences from which programmatic texts arise. The analysis of the texts begins with the period of Croatian Romanticism in which only certain preparatory renaissance ideas about the importance of one's own language and national identity are recognized, and then in the organized renaissance and Illyrian movement the role of literature shifts from poetic to political represented by Ljudevit Gaj. Literary power proved to be purposeful and in the service of self-contradictory areas, because Gaj solved the issue of standard language and orthography with his programmatic but political appearances. His associates also distanced themselves from Gaj's political conceptions, and the founder of Croatian literary criticism, Stanko Vraz, whose programmatic texts were analyzed in the paper, stands out among them. Šenoa fully restored literature to its role and poetic framework, emphasizing the importance of the literary task of strengthening people's lives by looking for sources in domestic literature. The literary work requires that it be guided by realistic procedures, and be closer to the people, that is, it must be written in a simple style. Of the other questions raised by Šenoa, the most important is the value of a work as a literary work, as it will be the subject of major debates until the end of the 19th century.

1. UVOD

Hrvatska književnost kakvu poznajemo danas predstavlja skup svih književno-umjetničkih djela pisanih hrvatskim jezikom te svrstanih, prema vremenu nastanka, u određeno književno razdoblje. [1] Iako se tim općenitim definiranjem naša književnost doima jednostavnom, suprotno će dokazati svako detaljnije zadiranje u kompleksan razvojni proces koji je prethodio suvremenoj, uređenoj, hrvatskoj književnosti. Sadržaj ovog rada ukratko donosi stoljetni prikaz hrvatske književne scene tijekom koje je dominirala nesamostalna vrsta književne kritike pod nazivom programatski tekstovi. [2] Prve naznake buđenja nacionalne svijesti kao i ideja o nacionalnom ujedinjenju javljaju se u Hrvatskoj u drugoj polovici 18. stoljeća kao posljedica industrijske, ali više Francuske revolucije koja je na društvenu scenu uvela građanstvo te novu sliku društvenih odnosa. [3] Te su naznake bile uvod u sljedeće, 19. stoljeće u koje Hrvatska ulazi teritorijalno rascjepkana, gospodarski nerazvijena i feudalno raslojena te politički dvojako vezana s Ugarskom i Austrijom. Osim toga, hrvatski pisci pišu različitim narječjima, a pismeno stanovništvo predstavljali su uglavnom svećenici i viši staleži koji su radije posezali za stranom, nego domaćom literaturom. [4] Početak 19. stoljeća u hrvatskoj književnosti obilježava razdoblje romantizma koje se, pod tim okolnostima, veže uz pojam nacionalizma i umjetničke i političke slobode. Iz plemenite pobude u tom početku nastaje tekst zagrebačkog biskupa koji će se analizirati u radu zbog strukture kratkog programatskog teksta. Takva vrsta tekstova bila je najzastupljenija tijekom hrvatskog narodnog preporoda i ,mimo njega, ilirskog pokreta kojima započinje borba za, u prvom planu, jezični preporod Hrvata.

Cilj je ovog rada analiziranjem najutjecajnijih programatskih tekstova, prikazati različite uloge u kojima se našla naša književnost tijekom čitavog stoljeća, s posebnim naglaskom na politički usmjerene tekstove koji su u vezu doveli oprečne pojmove: poetika i politika. [5]Književnost dobiva snažnu utjecajnu moć zahvaljujući novim medijima –

[1] Brešić, Vinko. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća*. ALFA d.d. Zagreb. Str.: 13.
[2] Brešić, Vinko. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća.* Str.: 17.
[3] Brešić, V. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća*. Str.: 33.
[4] Jelčić, Dubravko. 2002. *Hrvatski književni romantizam*. Školska knjiga. Zgareb. Str.: 15.
[5] Brešić, V. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća.* Str.: 8.

časopisima i novinama, čije je brzo širenje na ostale hrvatske regije dovelo do pojave publike. [6] U preporodno doba, vođa oba pokreta Ljudevit Gaj, kreće u rješavanje pravopisnog problema sa znanjem da će tako ostvariti veliki značaj za njegovo političko djelovanje. Programatski tekstovi Gaja, većinom su se pozitivno manifestirali, ali na političkom planu, odvajajući tako književnost od njezinih poetičkih okvira. [7] Osim što je jasno da su programatski tekstovi kao manifesti djelovali na motivaciju, poetiku i jezik, valja imati na umu da je u 19. stoljeću književnost imala puno veće društveno značenje nego danas, tj. da su refleksije književnosti kao sustava imale odjeka na cijelu društvenu zajednicu pismenih ljudi, koji su tada, iz današnje perspektive možemo to mirno reći, ujedinjavali, organizirali i vodili hrvatski narod.“ [8] Analizira se u radu programatsko istupanje Stanka Vraza koji danas predstavlja osnivača hrvatske književne kritike, nakon što se odvojio od Gaja i njegovih političkih koncepcija, uz Rakovca i Vukotinića pokrenuo je časopis *Kolo*.

[9] Dolaskom Augusta Šenoe na književnu scenu, do kraja stoljeća svi u ostali aktivni pisci ostali njime zasjenjeni jer je svojim programatskim istupima: među prvima zagovarao realizam, popularizirao novu književnu vrstu kojom podiže čitateljsku publiku i građanski ukus, pruža otpor političkoj zadaći književnosti te afirmira vlastiti identitet u kojem pokazuje snažan osjećaj za europskim procesima. Pokrenuo je pitanja o kojima će se raspravljati do kraja 19. stoljeća te je mnogim piscima nakon smrti ostao uzorom. Jedan od njih je Eugen Kumičić čija analiza teksta također slijedi u radu. [10] Nakon Šenoe, Kumičić također zagovara realizam, ali je iz teksta *O romanu* vidljivo da inspiriran i Šenoinom suprotnošću, odnosno Zolom i naturalizmom. Vodeći se tim dvjema inspiracijama, Kumičić u tekstu ostaje nedovoljno definiran, stoga nastaje nesklad između zamišljene teme i njezina oblikovanja.

[6] Šicel, Miroslav. 1997. *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*. Str.: 51.
[7] Šabić, Marijan. 2018. čl.:*Programi hrvatskoga književnog romantizma (između nacionalnoga romantizma i romantičnoga nacionalizma).* UDK: 821. 163.42.02 '18'. Hrvatski institut za povijest. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Str.: 163.
[8] Šicel, Miroslav. 1997. *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*. Str.: 55.
[9] Brešić, V. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća.* Str.: 9.
[10] Šicel, Miroslav. 1997. *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*. Str.: 94.

Šenoino doba i sljedeće razdbolje realizma oblilježio je najviše sam Šenoa pa se u radu nalaze dvije analize njegovih djela. Zadnje desetljeće 19. stoljeća obilježila je prva faza novog razdoblja pod nazivom – hrvatska moderna.

2. HRVATSKA NA POČETKU 19. STOLJEĆA

Nužno je objasniti političko i kulturno stanje u Hrvatskoj na početku 19. stoljeća i nešto prije njega, kako bismo shvatili zašto je romantizam kod Slavena vezan uz pojam nacionalizma i zašto je praćen narodnim preporodom pa uz njega i Ilirskim pokretom. [11] Nakon pada Napoleona, u drugom desetljeću 19. stoljeća, veliki se dio hrvatskih zemalja vraća pod zaštitu Austrijskog Carstva koje radi na jačanju germanizacije uvođenjem Metternichova apsolutizma. Taj će apsolutizam potrajati tridesetak godina, a prvim njegovim slabljenjem započinje pritisak Mađara na Hrvatsku. [12] Iscrpljeno stoljetnim borbama protiv Osmanlija, hrvatsko se plemstvo 1790. stavilo pod zaštitu Ugarske, ne razmišljajući o tome da i Ugarska proživljava nacionalistički polet kojim želi postati superiorna Mađarska. Kada je to ostvarila, snažno kreće u pomađarivanje svih naroda na području krune sv. Stjepana, uključujući i Hrvatsku od koje traži da uvede u školstvo mađarski kao službeni jezik. Hrvatski velikaši tada traže da se prema tradiciji očuva uporaba latinskog jezika, ne razmatrajući još opciju vlastitog narodnog, hrvatskog jezika. Kako Jelčić kazuje: u svim važnim pitanjima, težnja hrvatskih političara da se izbjegnu bilo kakve promjene više je nego očita. [13]Jelčić time ukazuje kako su osiromašeni hrvatski plemići u saboru radije išli linijom slabijeg otpora pa šutke prihvaćali što im se predlagalo, ali odmah objašnjava kako nisu niti imali previše izbora jer je većina dotadašnjih reformi izvršena mimo volje Hrvatskog sabora. [14]Ponovno je sabor zakazao kada je 1827. godine odlučio da mađarski jezik postane obavezan u školstvu, time omogućio postupno pretvaranje Hrvatske u Mađarsku. U to vrijeme u Hrvatskoj djeluju službeni krugovi koji se međusobno razilaze: dok jedni žele što više povezati Hrvatsku s Ugarskom, druga

[11] Šicel, Miroslav. 1997. *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća.* Školska knjiga. Zagreb. Str.: 49.
[12] Jelčić, Dubravko. 2002. *Hrvatski književni romantizam.* Str.: 21.
[13] Jelčić, Dubravko. 2002. *Hrvatski književni romantizam*. Str.: 22.
[14] Jelčić, Dubravko. 2002. *Hrvatski književni romantizam*. Str.:23.

strana koju zastupaju književnici intelektualci, trudi se što više ojačati narodni duh pa time i svijest za osamostaljenjem.

3. ROMANTIZAM U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Pojam romantizam se nerijetko asocijativno veže uz romantiku i emocije jer to mu i jest univerzalna osobina koja se može povezati s istoimenim razdobljem u svim europskim državama koje su njime bile zahvaćene. Međutim, neizostavna činjenica o razdoblju romantizma, koja se može pronaći na početku mnogih povijesti hrvatske književnosti, jest ta da romantizam nije djelovao istodobno u svim zemljama u kojima se javio jer nije nastao iz istih pobuda te se nije na isti način manifestirao. Zajednička karakteristika romantizma, osim izražajne emotivne strane, jest i uska povezanost s pojmom slobode. [15]Razdoblje romantizma vezano je uz pojam političke i umjetničke slobode pa se u pojedinim europskim zemljama javlja u doba njihovih prevratničkih društvenih i nacionalnih gibanja i promjena. [16]Stoga nije iznenađujuća činjenica da se romantizam kod zapadnih europskih naroda manifestirao na umjetničkom planu, dok se kod Hrvata, Slovaka, Slovenaca, Čeha i Poljaka manifestirao na preporodno-političkom planu. Književnim je razdobljima kroz povijest teško precizno odrediti granice trajanja jer dolazi do preklapanja pa se često autori povijesti književnosti vode za različitim nazivima. Tako primjerice, Miroslav Šicel u knjizi *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća* pod nazivom predromantizam podrazumijeva razdoblje na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće, odnosno pripremno razdoblje za romantizam i hrvatski narodni preporod te navodi kako se u tom razdoblju pridaje više pozornosti leksikografskim radnjama nego književnom stvaralaštvu. To pokazuje kako su pripreme na političkom planu za hrvatski narodni preporod počele još krajem 18. stoljeća. Dubravko Jelčić u knjizi *Hrvatski književni romantizam* ne naznačuje predromantizam kao zasebno razdoblje s vlastitim karakteristikama, već prvu polovicu 19. stoljeća označava kao razdoblje hrvatskog književnog romantizma koji se

[15] Jelčić, Dubravko. 2002. *Hrvatski književni romantizam*. Str.: 13.
[16] Šabić, Marijan. 2018. čl.:*Programi hrvatskoga književnog romantizma (između nacionalnoga romantizma i romantičnoga nacionalizma).*

podudara s narodnim i književnim preporodom te predstavlja njegovo aktivističko razdoblje.

U obrani domovine, nisu političke osobe na vlasti, već skupina najučenijih književnika intelektualaca koji istupaju specifičnom, učinkovitom i estetski vrlo dorađenom književnom skupinom pod nazivom programatski tekstovi. Napetosti između Mađara i Hrvata koje su se događale 1830-ih godina, tada su bile na vrhuncu te su odredile smjer političkog i kulturnog programa hrvatskoga romantizma. Janko Drašković je 1839. godine predložio na Zagrebačkoj skupštini da se Hrvatska odcijepi od Ugarske i dobije zasebnu vladu. Tim događajem Slavko Ježić obilježava početak kraja poetičnog perioda romantičnoga nacionalizma u Hrvatskoj jer se težište preporodnog plana prebacuje s kulturnog na politički.

4. PROGRAMATSKI TEKSTOVI

Kao najzastupljenija preporodna književna vrsta javljaju se programi; kako njihovo djelovanje ima za cilj dugoročno mijenjanje određenih postupaka ili ponašanja, namijenjeni su javnosti. [17] Nova se generacija na književnoj sceni pojavljuje programskim istupima u kojima se kritički osvrću na tradicionalno stvaralaštvo te ujedno ističu vlastite literarne perspektive i razumijevanje književnoga izražavanja. Tekstovi koji će se u radu analizirati kao programski manifesti, u nekim povijestima književnosti nalaze se pod poglavljima *Kritika*, *Polemika* ili *Književna rasprava*. Brešić u poglavlju *Kritika,* iznosi sljedeću definiciju: „U najširem smislu kritika je način mišljenja o bilo čemu, a karakterizira ga sumnja u nešto, odnosno dovođenje u pitanje bilo čega.“ Vodeći se detaljnim tumačenjem kritike od njezinih početaka, Brešić u tu književnu vrstu svrstava tekstove kritičara poput Stanka Vraza, Bogoslava Šuleka, Ljudevita Vukotinovića i Miroslava Bogovića. [18]“No, književna se nacionalna kritika kao zasebna društvena praksa uspostavlja upravo s tim naraštajem ilirskih preporoditelja, tj. sredinom 19. stoljeća.“ Usmjerenje najsličnije ovom radu ima Marijan Šabić u članku *Programi hrvatskog*

[17] Šicel, Miroslav. 1997. *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*. Str.: 12.
[18] Isto. Str.: 193.

književnog romantizma, u kojem se konkretno zanima za programe artikulirane većinom u programatskim tekstovima, od prvog takvog teksta 1813. do 1860. godine. Šabić, ukratko donosi obilježja kratkog programatskoga teksta, opisujući kao takav, *Poziv* zagrebačkog biskupa Maksimilijana Vrhoveca. Šicel programe smatra vrlo utjecajnima, dok o njihovom značenju kazuje sljedeće: [19]"Početi se, dakle, moglo jedino spoznajom vrijednosti vlastitoga jezika, a želja da se osmisli i utvrdi nacionalni identitet mogla se ostvariti samo jasno naznačenim programima." U tim tekstovima dolazi do izražaja mnogostruko aktualno nezadovoljstvo, stoga je, kako i Šicel kaže, razumljiva zastupljenost manifestno-programatskih tekstova u preporodno doba. Oni su stvarani s ciljem da ukažu na određeni problem, konkretno i jasno ga predstave javnosti, a zatim ponude za to dugoročno rješenje. Upravo zato što javno priopćuju probleme koji se tiču kulture, politike, društva, jezika i književnosti, govorimo o njima kao o manifestima koji djeluju putem tekstnog programa. Ideje koje su tim programima zastupali, predstavljaju najistinitije ispričanu povijest pa se kao takvi u svim povijestima književnosti vidno podudaraju. [20]Tim se tekstovima najprije trebalo ukazati na opasnost odnarodnađivanja, na sve pogubnije utjecaje stranih jezika, prvenstveno mađarskoga i njemačkoga jezika, a, prema tome, trebalo je ukazati na daljnji opstanak hrvatskoga jezika (i književnosti) te na usvajanje štokavštine kao književnog standarda za čitavu Hrvatsku. Kako je jezik bio primarni problem koji je zahtijevao nužno rješenje, tako je bio neizbježna tema u programatskim tekstovima 19. stoljeća, koji su bili više usmjereni politički, posebice oni nastali tijekom ilirskog pokreta. Kada se riješilo pitanje standardizacije u programatskim se tekstovima počinje govoriti o problemima poetičke prirode, kojima se, između ostalog, želi razjasniti što to čini neki tekst književnomjetničkim djelom. Već je iz navedenog jasno, kako govore i povjesničari književnosti, da je književnost 19. stoljeća imala snažnu potrebnu za korisnošću, odnosno imala je utilitarni karakter. To će pokazati i prikazi manifestno-programskih tekstova koji slijede u radu. Tekstovi su analizirani prema kronološkom poretku, a istovremeno prateći tri faze razvoja programatskih tekstova prema Šicelu koje će nadalje u radu biti objašnjene.

[19] Šicel, Miroslav. 1997. *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*. Str.: 10.
[20] Šicel, Miroslav. 1997. *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*. Str.: 10.

5. HRVATSKI NARODNI PREPOROD I ILIRSKI POKRET

Jelčić u knjizi *Hrvatski književni romantizam* jasno navodi kako je hrvatski romantizam prožet preporodom i obratno jer prolaze zajedno i kroz idilično stanje koje romantizam veže uz emocije i kroz preporodno stanje odnosno buđenje nacionalne svijesti i poticanje na vlastiti identitet. Početkom 19. stoljeća to se najviše odnosilo na mađarske utjecaje koji su se odražavali, između ostaloga, i u jezičnoj domeni pa su se aktivni pisci suprotstavili stranim utjecajima, ali i tadašnjoj trojezičnosti, osnovavši pokret za osamostaljenje naroda kojim su obuhvaćali jezične, općekulturne i političke aspekte u njihovom najširem smislu. Pokret poznat pod nazivom hrvatski narodni preporod zasnovan je na težnji da se ujedine kulturna i politička strana u svrhu nacionalnog jedinstva Hrvata i Slavena. Kao što je nemoguće precizno odrediti granice književnih razdoblja, tako je, prema Jelčiću, možda i nemoguće odrediti precizno godinu kojom započinje hrvatski narodni preporod jer on nije započeo odjednom, već je nastajao tijekom sto godina u kojima se jačala hrvatska i slavenska misao. [21] Svoje korijene preporod vuče od 18. stoljeća, potvrđuju Jelčić i Šicel, a pretečom preporoda smatraju, među ostalim, djelo zagrebačkog biskupa Vrhovca *Poziv na sve duhovne pastire svoje biskupije* (1813.), Vitezovićevo djelo *Croatica rediviva* (1700.), Kačićev *Razgovor ugodni naroda slovinskog* (1756.) i Šporerov *Oglasnik ilirski* (1818.). [22] Taj početak u kojem se već uviđa važnost narodnoga jezika i kulture, nazivamo pretpreporodno razdoblje i ono traje od 1813. godine do početka preporoda čiji proces, prema Jelčiću počinje 30-ih godina 19. stoljeća, a kao organizirani i osmišljen pokret javlja se pojavom prvog broja Gajevih „*Novina Horvatzkih*“ i njihova književnog priloga „*Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka*“. Ljudevit Gaj bio je pravnik s izuzetnim organizacijskim sposobnostima pa je tako vrlo brzo postao i vođa čitavoga pokreta čiji su provoditelji većinom učenjaci zagrebačke kraljevske akademije, a neki od njih su Ivan Derkos, Pavso Štoos, Dragutin Rakovac, Dimitrije Demeter, Stanko Vraz, Ivan Kukuljević Sakcinski i drugi.

[21] Usporedi: Šicel, Miroslav. 1997. *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*. Str.: 50. i poglavlje *„Korijeni i preteče“* u Jelčić, Dubravko. 2002. *Hrvatski književni romantizam*. Str.: 16.
[22] Jelčić, Dubravko. 2002. *Hrvatski književni romantizam*. Str.: 28.

[23] Gaj samoinicijativno preuzima ulogu vođe u grupi mladih intelektualaca s kojima, mimo preporodnog, pokreće Ilirski pokret koji je samo jedan segment kompleksnoga zbivanja u procesu narodnog preporađanja. Hrvatski narodni preporod i Ilirski pokret međusobno se isprepliću, oba počinju 1830.-35. godine, a Ilirski pokret završava 1849. godine, dok preporod traje sve do 60-ih godina, odnosno, do pojave Augusta Šenoe. [24]Jelčić donosi hipotezu o ilirskoj tradiciji koju je Gaj obnovio u preporodno doba i koja objašnjava njegovo neumorno zastupanje ilirskog imena. [25]„To je vjera u krvno srodstvo između stanovništva nekadašnje Velike Ilirije i Hrvata, koji su njihov biološki nastavak, vjera da taj davni narod u nama nastavlja svoj život, pa smo mi dakle baštinici njihove nekadašnje veličine i slave.“ [26] Tom hipotezom i detaljnijom analizom Gajeve studije – *Tko su bili Iliri*? Jelčić objašnjava osnove na kojima je Gaj kreirao koncepciju ilirstva te da se radilo o iskonstruiranoj nadnacionalnoj ideji, kojom je isprva, privukao preporoditelje podsjećajući ih na bliskost (mi smo baštinici njihove veličine i slave). [27] Ustrajan u ostvarenju svojih ciljeva, Gaj je najvažniji preduvjet za razvoj ilirskog pokreta realizirao svojim djelom *Kratka osnova horvatsko-slavenskog pravopisanja* (1830.), koje je ujedno i prvi značajniji dokument preporodne djelatnosti. [28]„Pravopis je, shvatio je Gaj dobro, značio bitnu osnovicu za rješenje zajedničkoga književnog jezika kao temeljne pretpostavke za početak političkog djelovanja.“ Pozornost usmjerena na jezik i pravopis, udaljila je međutim književnost iz javne scene, a osim budnica, davorija i pretežito rodoljubne poezije, književnost je imala utilitarni karakter i ne prelazi razinu diletantizma. Tako barem o književnosti toga razdoblja sudi kasnija književna povijest.

Liniju kojom su se razvijali programatski tekstovi u razdoblju hrvatskoga narodnog preporoda, najjasnije je prikazao Šicel u knjizi *Programi i spisi hrvatskog narodnog preporoda,* razdijelivši ih na tri faze. Prva faza se odnosi na probleme jezika pa time uključuje sve one pisce koji su pisali o opstanku hrvatskoga naroda, prevladavanju stranih utjecaja i postavljanju vlastitoga književno standardnog jezika. Druga faza uključuje

[23] Šicel, Miroslav. 1997. *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*. Str.: 9.
[24] Jelčić, Dubravko. 2002. *Hrvatski književni romantizam*. Str.: 19. (Za više vidi poglavlje *„Podrijetlo i smisao ilirskog imena“)*
[25] Isto. Str.: 19.
[26] Jelčić, D. *Hrvatski književni romantizam.* Str.: 19 – 20.
[27] Šicel, Miroslav. 1997. *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*. Str.: 51.
[28] Isto. Str.: 51.

estetsku vrijednost književnoumjetničkog stvaralaštva i shvaćanje književnosti kao zasebne vrijednosti ljudskoga duha. Pitanje jezika donekle se razriješilo dok je stigla treća faza, a ona se tiče sintetičkih prikaza onoga prijeđenoga u književnosti te se usmjerava na njezino određivanje u budućnosti.

Šicel je tim fazama jasno prikazao koja je tematika dominirala u kojoj fazi programatskih tekstova. Prva faza u kojoj dominira problematika vezana uz jezik i pravopis, programatskim je istupima djelovala prvenstveno na političkom planu. Takve su probleme najčešće predstavljali Gaj i Ilirci. Prije početka organiziranog preporoda, u pojedinim se tekstovima primjećuju programatske karakteristike, stoga su nadalje u radu analizirani.

6. MANIFESTI PROGRAMATSKIH TEKSTOVA PRETPREPORODNOGA DOBA

Nije moguće, u manje od opsežne knjige, svrstati po razdobljima i podrobnije analizirati sve manifestno-programatske tekstove koji se javljaju tijekom čitavog 19. stoljeća. Vjerodostojan prikaz može se donijeti u kraćoj verziji, a kao dokaz tomu imamo razne članke usmjerene na konkretnije teme nekog razdoblja pa usmjeravajući se na njih, okolne situacije valja prikazati ukratko, ali opet dovoljno kako bi se shvatio cjelokupni kontekst. Tako valja gledati i na ovu skupinu programa, pojedini tekstovi su bili manje utjecajni, a pojedini više, dok ima i onih koji su svojim kontinuiranim istupanjem dugoročno promijenili pogled na jezik ili književnost. Preporodno doba obilježili su programatski tekstovi kao najzastupljenija vrsta, stoga se nije za čuditi da u to vrijeme i nastaju upravo oni najutjecajniji. Međutim, tko zna bi li se manifestirali na toliko aspekata, kao što jesu, da im osnovno temelje nisu njihovi prethodnici utkali, kao što jesu. Povjesničari književnosti poput Jelčića, Šicela, Brešića i Šabića slažu se da preporodna misao vuče svoje korijene još od 18. stoljeća u onim, ne prečestim idejama i mislima, što su iznesene pred javnost s ciljem da veličaju narodnost i važnost jezika. U idućem stoljeću, preporodna misao biva sve jača, stoga treba spomenuti tekstove u kojima se prepoznaje programatski karakter i koji su pripremili temelje za nadolazeće pokrete. [29] Šicel kao prvog

[29] Šicel, Miroslav. *Programi i spisi hrvatskog narodnog preporoda*. Str.: 11.

zagovornika nacionalne misli izdvaja autora hrvatske himne, Antuna Mihanovića koji u pismu *Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnomu jeziku* među prvima progovara o problemu i značenju jezika. Nešto drugačijim redoslijedom kreće Vinko Brešić u novijoj povijesti književnosti *Hrvatska književnost 19. stoljeća* (2015.). [30] "Biskup Maksimilijan Vrhovac poziva 1813. godine svećenstvo na sakupljanje narodnoga blaga, starih rukopisa i knjiga, a bečki student Antun Mihanović dvije godine poslije u nevelikoj knjižici *Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnomu jeziku* (Beč, 1815) ističe da svaki narod, pa tako i hrvatski, treba ne samo govoriti svoj jezik, već ga i uvesti u javne poslove, škole, znanost i književnost. Oba povjesničara književnosti u nastavku spominju Jurja Matiju Šporera i njegov *Oglas* za *'Oglasnik ilirski'* čija je, prema Šicelu, utopijska ideja o miješanju triju narječja kao prijedlog za književni standard, propala. Šporer kasnije, 1823. godine stječe zasluge za tiskanje djela *Almanah ilirski*. [31] Ljudevit Gaj i njegova spominjana *Kratka osnova* (1830.), bili su idealan preduvjet za početak ilirskog pokreta. Iako je ciljano politički usmjerena i donosi pojedine neostvarive ideje poput zajedništva svih Slavena uključujući i Čehe, Poljake i Slovence, Gaj izlaže i neka rješenja za pravopis koja smo usvojili, primjerice pravilo da jedno slovo označuje jedan glas, i dijakritičke znakove za koje, kaže Gaj, možemo preuzeti iz češkoga jezika. [32] Za ilirstvo važnu godinu, Šicel navodi 1832., kada izlazi *Duh domovine nad sinovima svojim koji spavaju* od Ivana Derkosa i *Disertacija* Janka Draškovića. Iako Gajeva *Kratka osnova* i navedena djela Derkosa i Draškovića, nastaju početkom preporodnog doba, oni se nalaze u ovom poglavlju jer su ti političko-programatski manifesti bili najvažniji za Ilirski pokret. [33]„Kao što je Drašković *Disertacijom* objavio svoj politički program, (...) – tako će i Ljudevit Gaj ilirski pokret shvatiti u prvom redu kao politički, pa će i svoje programatske proglase za izdavanje „Danice" podrediti svojoj političkoj viziji Hrvatske, kamuflirajući samo stvarne svoje želje i poteze borbom za književnost na narodnom jeziku." Unatoč tomu, Gaj je bio jedan od aktivnijih preporoditelja, a o njegovim će proglasima biti riječ u poglavlju

[30] Brešić, Vinko. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća*. Str.: 35.
[31] Šicel, Miroslav. 1997. *Programi i spisi hrvatskog narodnog preporoda*. Str.: 13.
[32] Isto. Str.: 51.
[33] Šicel, Miroslav. 1997. *Programi i spisi hrvatskog narodnog preporoda*. Str.: 14.

„Manifesti programatskih tekstova hrvatskih preporoditelja“ jer su objavljivani već nekoliko godina unutar aktivnog narodnog preporađanja.

6.1. Maksimilijan Vrhovac – *Poziv na sve duhovne pastire svoje biskupije*

[34] Djelatnik vjerskog, kulturnog i političkog sektora uz prethodno završeno fakultetsko obrazovanje iz teologije i filozofije, Maksimilijan Vrhovac učinio je značajan korak i za razvoj hrvatske književnosti. [35] “(...) postavši 1787. godine biskupom zagrebačkim, kupio je tiskaru u kojoj je tiskano više djela namijenjenih unapređivanju jezika i razvoju literature, a i svoju biskupsku biblioteku, onda najveću u Hrvatskoj, otvorio je i predao javnoj upotrebi.“ Uza svo navedeno zalaganje jednog teologa i filozofa za književnost, objavio je u '*Danici*' 1813. godine, već spominjan proglas pod nazivom *Poziv na sve duhovne pastire svoje biskupije*. Tekst pisan latinskim jezikom, u novinama izlazi s ilirskim prijevodom. Kao što sam naslov nalaže, poziv je upućen svim duhovnim pastirima, odnosno sljedbenicima njegove biskupije, u prvom redu svećenicima, a poziva ih se na sakupljanje [36]“narodnog blaga i običaja.“ [37] U to blago spadaju „narodne umotvorevine, poslovice, fraze, riječi i stare knjige.“ [38]Jelčić donosi izvorni prikaz proglasa čiji je tekst jednostavan i čitljiv te započinje definicijom Jezika ilirskog za koji kaže da je rastresen na tolike puke i različito se izgovara, ali ako ne gledamo različitost dijalekata i miješanje sa stranim riječima, u njemu se nalazi veliko bogatstvo čistih riječi. [39] „K njegovomu višjemu izobraženju su već davno slavni muževi svojim trudom mnogo pridonesli (...).“ Tim slavnim muževima Vrhovac ističe J. Habdelića, A. Jambrešića, A. Kanižlića i njegovu *Svetu Rožaliju* i dr. te ističe da su i slavonski pisci na isti način slavu zaslužili jer svojim krasnim govorenjem, malo po malo učiniše da naš domaći jezik sve veću snagu i ljepotu

[34] Jelčić, Dubravko. 2002. *Hrvatski književni romantizam*. Str.: 93.
[35] Isto. Str.: 93.
[36] Šicel, Miroslav. 1997. *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*. Str.: 50.
[37] Jelčić, Dubravko. 2002. *Hrvatski književni romantizam*. Str.: 97.
[38] Izvorni tekst Maksimilijana Vrhovca vidi u: Jelčić, Dubravko. 2002. *Hrvatski književni romantizam*. Poglavlje: „*Maksimilijan Vrhovac*“. Str.: 94.
*Napomena: Na stranici 83., Jelčić naglašuje da su preporodni tekstovi izloženi u njegovoj knjizi autentični, izvorni tekstovi koji se razlikuju od današnjega hrvatskoga jezika, ali su uz malo napora i skromnog znanja lako čitljivi. Uz to kritizira naše novije priređivače tih tekstova koji su si prisvojili nedopustivo pravo da diraju u jezičnu autentičnost.
[39] Izvorni tekst Vrhovca; Jelčić, Dubravko. 2002. *Hrvatski književni romantizam*. Str.: 94.

dobiva. Time se Vrhovac već u uvodu osvrće na značajna djela za „horvatski i slavonski jezik.“ Središnji dio je autor proglasa namijenio isticanju važnosti sakupljanja narodnog blaga koje treba tražiti, ne samo u tiskanim knjigama nego i u pisanim zapisima, i u ljudima. Zašto je tomu tako, Vrhovac objašnjava kroz tri točke. [40] U prvoj stoji da se mogu pronaći vrijedne ilirske riječi pa ne treba protiv gramatičkog nauka uvoditi nove riječi. „(...) *da ne trěba novih rěči dělati gdje se već od prie nalaze* (...).“ U drugoj točki spominje običan puk jer prosti ljudi čuvaju najprikladnije primjere te horvatsko i slavonsko narječje obiluju poslovicama. U zadnjoj, trećoj točki govori kako je prosti puk vjeran čuvar mnogih popjevaka koje služe u izobraženju jezika. [41]„*Jerbo one ne samo saderžavaju uspomenu od mira i rata, od velikih muževah i vojničkih vodjah, od običajah i navadah, od cerkvenih obslužavanjih i ćudi naroda*;“ U zadnjem dijelu proglasa nalazi se, već spominjan, *Poziv*: „(...); *zato med ostalimi i Vas pozivljem, nukam i molim, da obsebne rěči horvatske ili slavonske, svakojake poslovice i narodne pěsme, koje ste ili do sada za se skupili, ili u napredak skupili budete, i meni takodjer što beržje saobćite*.“ (Isto)

Iz priloženog, vidi se da pažnju valja usmjeriti na formu teksta čiji ukupni koncepat odgovara konceptu kakav ima kratak program, na što ukazuje i Šabić u svom članku. Vodeći se njegovim zapažanjima, proglas iz 1813. godine, jedan je od prvih tekstova hrvatskog romantizma s naglašenom programatskom formom. [42] „Ova biskupova okružnica imala je sva obilježja kratkoga programatskog teksta: uvod, u kojem se navode najvažnija djela u horvatskome i slavonskome jeziku, u glavnome se djelu obrazlaže potreba za izgradnjom zajedničkoga jezika, te se na kraju poziva svećenike na angažman (...).“ Jelčić, nakon izvornog teksta, uvodi bilješku u kojoj donosi informaciju s kojom se slažu Šicel i Šabić, a to je da *Poziv*, nažalost, nije imalo velikog odjeka, ali je proglasom najavio preporodni i romantičarski interes za pitanja o jeziku i narodnoj dotadašnjoj građi te duhovno pripremio narod za nadolazeće događaje. [43] Šabić jedini od do sada navedenih povjesničara književnosti, proglas konkretno naziva programatskim, a očitom smatra činjenicu da proglas pripada nacionalnomu romantizmu jer se poziva na

[40]Izvorni tekst Vrhovca; Jelčić, Dubravko. 2002. *Hrvatski književni romantizam*. Str.: 96.
[41] Isto.
[42] O tome vidi: Šabić, Marijan. 2018. Pregledni članak. *Programi hrvatskoga književnog romantizma (između nacionalnoga romantizma i romantičnoga nacionalizma)*. Str.: 4.
[43] Isto.

dotadašnju jezičnu i književnu tradiciju. Vrhovčev tekst svakako je dobar primjer usmjeravanja k preporodnim težnjama, a svojom strukturom koja se uvodno osvrće na tradiciju, zatim izlaže problem u sadržaju te za cilj nudi rješenje problema, svakako je i dobar primjer osnovnih crta za kojima se vodi neki programatski tekst.

6.2. Janko Drašković – '*Disertacija*'

[44] Filozofiju i pravo završio je i Janko Drašković, a sudjelovanjem u ratu i vojnim garnizonima stekao je mjesto pukovnika. Jelčić ga, zasluženo, opisuje najobrazovanijim i najnarodnijim piscem onoga vremena koji je znao djelovati praktično u svrhu narodnog jedinstva i društvene jednakosti. [45]„Osnivajući 1838. Ilirsku narodnu čitaonicu, a 1842. Maticu ilirsku kao njenu izdavačku glavnicu, Janko Drašković je kao njihov ideolog i prvi predsjednik uložio mnogo organizatorskog rada i praktičnoga kulturno-političkog smisla.“ U hrvatskoj književnosti, Drašković je stekao zasluge kao politički pisac pa se tako i njegovo djelovanje početkom preporodnoga doba vodilo prvenstveno političkim ciljem.

[46]„Znameniti Draškovićev spis *Disertacija iliti razgovor darovan gospodi poklisarom*... (1832.) jest najkompletniji i najtemeljniji program ne samo Draškovićev(*a) nego cijeloga našeg romantično-preporodnog pokreta, obuhvaćajući sva pitanja koja su preporodom pokrenuta.“ [47]Iste godine, nešto prije Draškovića, Ivan Derkos objavljuje svoje djelo *Genij domovine nad svojim sinovima koji spavaju* u kojem donosi egzaktne podatke prema kojima će predložiti najzastupljenije štokavsko narječje za „književni standard za cjelokupni teritorij“ kraljevine Hrvatske, pod uvjetom da zaživi i trojedina zajednica kao narodno i državno biće. [48] Osim što zagovara jedinstveni jezik, Derkos se zalaže za političko ujedinjenje naroda. Drašković se pridružuje Derkosovom prijedlogu o štokavskom kao standardu i piše svoju Disertaciju na [49]štokavskom narječju (1834. objavljuje i na njemačkom jeziku). [50] „(...) Drašković razlaže najvažnije političke,

[44] Jelčić, Dubravko. 2002. *Hrvatski književni romantizam*. Str.: 121.
[45] Isto. Str.: 121.
[46] Jelčić, Dubravko. 2002. *Hrvatski književni romantizam.* Str.: 121.
[47] Šicel, Miroslav. 1997. *Programi i spisi hrvatskog narodnog preporoda*. Str.: 13.
[48] Brešić, Vinko. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća.* Str.: 36.
[49] Vidi Šicel, M. 1997. *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća.* Str.: 51. I Brešić, V. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća*. Str.: 36.
[50] Brešić. V. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća*. Str.: 36.

gospodarske i kulturne ciljeve Hrvata, među kojima i sjedinjenje hrvatskih krajeva, obnovu banske vlasti, uvođenje hrvatskoga službenog jezika, jačanje gospodarstva i trgovine, razvitak školstva, vjersku ravnopravnost itd.“ Potpun naziv Draškovićeva političkog programa glasi *Disertacija iliti razgovor, darovan gospodi poklisarom zakonskim i budućem zakonotvorcem kraljevinah naših, za buduću dietu ungarsku odaslanem, držan po jednom starom domorodcu kraljevinah ovih*, u kojem jasno daje doznanja kome upućuje svoje riječi. [51] Naime, namijenjena je *Disertacija* hrvatskim poklisarima čija je uloga obraniti hrvatska municipalna prava na Ugarskom saboru. A iz toga vidimo da Jelčić s pravom govori o njemu kao čovjeku koji zna praktično djelovati, jer osim što u naslovu konkretizira kome je namijenjen tekst, on je u njemu predstavio program onima za koje i sam zna da imaju mogućnost sudjelovati u donošenju takvih odluka. [52]„Vi, koje hrvacka i slavonska kraljevina u zakonski naš sabor slale budu – vi budete imali vlast poleg starih poveljah naših i postavah ungarskih, pod imenom Dalmacije, Kroacije i Slavonije, viećanja vaša za obštinsko dobro oglasiti i tako korist u dieteprivesti, ol bar krivdu odkloniti od premile naše domovine.“ Konkretnost, jasnoću i upućivanje Drašković prepoznaje kao važne elemente za svrsishodan program te ih slijedi već od podužeg naslova u kojem konkretno navodi prigodu kojoj je namjenjen – „*za buduću dietu ungarsku*“. [53]Jelčić iz naslova izdvaja povijesnu, danas rijetko upotrebljavanu riječ, '*dieta*' te donosi značenje '*sastanak Sabora',* pod kojim se misli na nekadašnje političke skupove na kojima se raspravljalo o naciji, a iz Draškovićeva je naslova jasno da je tekst objavljen prije sastanka Mađarskog sabora.

Neosporivo je da su, uz opsežan i jasno sastavljen sadržaj proglasa, upravo navedene karakteristike o namijeni i vremenu objavljivanja proglasa bile od velikog značaja za pozitivan i iznimno utjecajan manifest programa.

[51] Šicel, M. 1997. *Programi i spisi hrvatskog narodnog preporoda*. Str.: 13.
[52] Jelčić, D. 2002. *Hrvatski književni romantizam*. – Izvorni tekst Janka Draškovića. Str.: 124.
[53] Jelčić, D. 2002: *Hrvatski književni romantizam*. – Izvorni tekst Janka Draškovića. Str.: 124.

7. MANIFESTI PROGRAMSKIH TEKSTOVA HRVATSKIH PREPORODITELJA

[54] Ljudevit Gaj je, 1834. godine dobio dozvolu za izdavanje političkih novina koje su izlazile s književnim tjednikom kao prilogom, a *Oglasz* za pretplatu s njime su sastavili Ljudevit Vukotinović, Vjekoslav Babukić i Antun Mažuranić. Navedeni, uz Dragutina Rakovca i Pavla Štoosa, bili su Gajevi prvi suradnici i nositelji pokreta. [55]„Prvi broj novina pojavio se 6. siječnja 1835(*.), a prvi broj tjednoga književnog priloga 10. siječnja, i to s geslom: *Narod bez narodnosti je tělo bez kosti* u kojemu se prvi put koristi pojam narodnosti.“ Godinu dana nakon izlaska političkih novina, Gaj im mijenja narječje i naslov, prelaze iz kajkavštine na štokavštinu te iz '*Novina Horvatzkih'* i '*Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka*' u '*Novine ilirske'* i '*Danica ilirska'*. [56]„Nacionalni pokret dalje se vodi pod ilirskim imenom. Do 1843. sav hrvatski javni i društveni život stoji u znaku ilirizma.“ Šicel, književnost nastalu u tom periodu opisuje kao izrazito utilitarnu pozivajući se na politčku literaturu '*Danice'* u kojoj od poezije izlaze samo davorije i budnice. Pa za nju, primjećuje Šicel da je praktički ta literatura u '*Danici*', u pravom smislu riječi, sve do četrdesetih godina gotovo izravan nastavak „prosvjetiteljskih, odgojno-didaktičkih, gotovo utilitarnih tendencija naslijeđenih iz prethodnog razdoblja, samo s naglašenijim isticanjem nacionalne odrednice.“

Kada je 1836. godine, štokavski jezik postao književnim standardnim jezikom, s njegovom se uporabom krenulo odmah u '*Danici*'. [57]Na temeljne misli iz Draškovićeve *Disertacije* nastavljaju se najprije Dragutin Rakovac, pa za njim Ljudevit Vukotinović i Bogoslav Šulek koji raspravljaju na sličan način o pojmovima ilirizam i kroatizam. [58]„(...) Vukotinović, jasno razdvajajući ta dva pojma, ističe kako pod terminom ilirizam podrazumijeva isključivo kulturni obzor i djelovanje „Ilira“, a ne političko.“ [59] 1841. osnovana je Horvatsko-ugarska stranka koju pristaše Ilirske stranke nazivaju mađaronima jer se bore protiv ilirskoga (štokavskoga) jezika. Sukobi stranaka bili su jedan od pokretača političkih programa kojima su Ilirci branili ideju svoga pokreta. Kao najpopularniji takav politički program,

[54] Brešić, V. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća.* Str.: 37.
[55] Isto.
[56] Isto.
[57] Šicel, M. 1997. *Programi i spisi hrvatskog narodnig preporoda.* Str.: 15.
[58] Šicel, M. 1997. *Programi i spisi hrvatskog narodnig preporoda.* Str.: 15.
[59] Brešić, V. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća*. Str.: 39.

Brešić navodi *Mali katekizam za velike ljude* Dragutina Rakovca u kojem se u obliku pitanja i odgovora traži, između ostaloga, uporaba narodnoga jezika te vlastita književnost i municipalna prava hrvatskoga naroda. Početkom 1843. kralj zabranjuje jezik ilirski, ilirizam i Iliriju, a Ilirska se stranka naziva Narodnom dok se jezik ilirski zamijenjuje s hrvatskim.

[60] Iste te godine, dolazi do razilaženja Gaja s njegovim suradnicima Vukotinovićem, Rakovcom i Vrazom što je u javnosti rezultiralo novim časopisom pod nazivom '*Kolo*' koje pokreću Vraz i suradnici, a u podnaslov stavljaju *„članci za literaturu, umjetnost i narodni život.“* U svojim člancima žele ukazati na drugačije shvaćanje književnosti od Gajevih političkih i utilitarnih koncepcija.

[61] Kao važan programatski manifest odrazio se tekst Ivana Mažuranića iz burne 1848. godine pod nazivom *Hrvati Madžarom* kao odgovor *„na proglase njihove od ožujka mjeseca i travnja 1848.“* Iako se radi o jezičnom i političkom programu, ono što čini ovu Mažuranićevu prozu važnom jest njezina izrazita literarnost kojom je, prema Šicelu: „ukazao na izvanredne mogućnosti hrvatskoga jezika: sažetošću, lapidarnošću, jasnoćom izraza, tim je spisom, kako je to i kritika već utvrdila, Mažuranić ostvario prvi „pravi obrazac moderne hrvatske proze.“[62]

7.1. Stanko Vraz – *O Dubrovčanima*

[63] Značajan promicatelj hrvatske književnosti, popularnost je stekao predstavljajući se pseudonimom Stanko Vraz, kojim je u konačnici i zamijenio svoje vlastito ime Jakob Frass. Studij filozofije i prava završio je u Grazu, a nakon neuspjeha u Ljubljani, Vraz se 1838. godine nastanjuje u Zagrebu te najprije djeluje neovisno, kao slobodni književnik u želji da mu to bude jedino zanimanje. [64]“Vraza su njegovi suvremenici smatrali, kao i mi danas, jednim od prvih talenata tadašnje naše književnosti, ilirskim pjesnikom autentične

[60] Šicel, M. 1997. *Programi i spisi hrvatskog narodnog preporoda*. Str.: 16 – 17.
[61] Šicel, M. 1997. *Programi i spisi hrvatskog narodnog preporoda*. Str.: 16.
[62] Šicel, M. 1997. *Programi i spisi hrvatskog narodnog preporoda*. Str.: 16 (Za izvor citata Šicel navodi: Ivo Frangeš)
[63] Jelčić, Dubravko. 2002. *Hrvatski književni romantizam*. Str.: 178.
[64] Isto.

inspiracije i književnim organizatorom ispravnih shvaćanja i velike snage.“ Autor je mnogih pjesničkih zbirka, od kojih je najpoznatija Đulabije (1840.), a za ovaj rad, važan je Vraz zbog svoga golemoga doprinosa književnoj kritici. [65] Brešić se u svojoj povijesti književnosti iz 2015. poziva na A. Baraca koji kaže da je Vraz prvi koji svjesno naglašava potrebu kritike te iznosi dva važna literarna problema: „koliko vrijedi književnost ilirizma i kom se pravcu ima razvijati.“ Stekavši u Zagrebu prijateljstvo s preporoditeljima, Vraz je započeo suradnju s Gajem, od kojeg se kasnije razilazi u pratnji još dvojice suradnika, Vukotinića i Rakovca. [66]“Taj trojac pokreće časopis '*Kolo*' sa znakovitim podnaslovom „*članci za literaturu, umjetnost i narodni život*“ – dajući tako na znanje, da književnosti daju prednost pred društvenom problematikom.“ Podnaslov još služi kao kratki općeniti sadržaj kojim se želi odmah ukazati na drugačije usmjerenje od Gajeva jer je svrha polazne točke na kojoj je nastao časopis '*Kolo*', bila da udalji književnost od političkih koncepcija kojima je služila dug niz godina. [67]Između te dvije književne koncepcije dolazi do sukoba koji će postati trajno obilježje nacionalne književnosti i njezine kritike. [68]Nedugo nakon pokretanja časopisa kao jedan od vodećih suradnika, Vraz je postao jedini, time i glavni urednik časopisa u kojem donosi svoj književni program tako da ukazuje na umjetničku bit, a da se ne udaljava od nacionalnosti. [69] O kritici, Vraz u *Kolu* piše pod naslovom '*Knjigopisni pregled',* a svoje priloge potpisuje pseudonimom 'Rešetar', aludirajući time na svoju rasuđivačku ulogu. U vrijeme političkog ilirizma, Vraz je jedan od rijetkih svestranih pisaca, vodeći se kao slobodni pjesnik piše, od novih ljubavnih stihova sve do kritike koju smatra izrazito važnom. [70]Međutim, Vraz ne stvara prema tuđim željama ili prisilom što je jasno iznesao kroz pjesmu *Odgovor bratji, što žele, da pěvam davorie* (1837.), u kojoj zauzima stavove protiv književnog diletantizma i pomodarske lirike. [71]“(...) hrvatska je književnost već sazrela dovoljno da joj se može pristupiti i kao umjetničkom fenomenu, a ne samo kao pisanoj građi koja služi tek kao sredstvo za

[65] Brešić, V. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća*. Str.: 194.
[66] Šicel, Miroslav. 1997. *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*. Str.: 55.
[67] Brešić, V. 2015. *Hrvatska književnosti 19. stoljeća*. Str.: 195.
[68] Jelčić, D. 2002- *Hrvatski književni romantizam*. Str.: 179.
[69] Brešić, Vinko. 2015. *Hrvatska književnost 19. st*. Str.: 195.
[70] Isto.
[71] Šicel, Miroslav. *Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti*. Str.: 19.

postizanje određenih političkih ciljeva.“ [72]U tom periodu nastaju prvi ozbiljniji, književni programi i manifesti koji promatrajući književnost kao umjetničku i autohtonu disciplinu stvaraju prve principe poetike književnog stvaralaštva.

Te su poetike dovele do važnih pitanja na koje je, u svrhu sazrijevanja književnosti do razine umjetnosti, bilo potrebno pronaći valjana odgovora i pojašnjenja. [73] Najvažnije pitanje ticalo se tradicije na koju možemo nastaviti naše književno stvaralaštvo, a dilema se razvila oko jedine dvije mogućnosti: prvoj je uzor bio narodna štokavska književnost, a drugoj bogata dubrovačka književnost. Kao jedan od najznačajnijih preporoditelja, prvi je svoj stav o toj tradiciji iznio Stanko Vraz u više svojih članaka od kojih se daljnja analiza temelji u prvom redu na njegovom programatskom spisu *O Dubrovčanima*, koji je izašao u *Kolu*, 1847. [74] Polazeći od shvaćanja književnosti kao umjetnosti u cjelini, Šicel ističe Vrazovo sažeto, fiksirano uvjerenje o literaturi uopće, a to je da književnost ima vrijednost samo ako „izrasta na rodnom tlu, izvire iz jezika i društvene situacije vlastitog naroda, i ako se ne podređuje ropski bilo kakvim utjecajima.“ U samom početku spisa, Vraz napominje da onaj tko želi nepristrano suditi o našim Dubrovčanima, ne smije se u tekstu zanositi te da je prije svega važno utvrditi duh vijeka u kojem su živjeli, a zatim kakav su utjecaj imala njihova djela. Gundulića ističe kao jednog od najboljih dubrovačkih pjesnika krajem 17. i početkom 18. stoljeća, odnosno u vrijeme klasicizma. Prethodno navedeno Vrazovo kratko uvjerenje o vrijednosti književnosti, koje Šicel naziva [75]*„njegovim kredom“,* glavni je čimbenik prema kojem će se Rešetar voditi pri rasuđivanju koja je od tradicija primjerenija za temelje naše književnosti. Da je Vraz odan i vjeran svojoj definiciji, jasno je već iz uvoda spisa u kojem, najprije objašnjava utjecaj Italije na čitavu Europu u doba klasicizma, a zatim snažan utjecaj na, prekomorskim putem, susjedni Dubrovnik koji Vraz opisuje na sljedeći način: [76]*„*Tu su se podigle stolice nauci klasikah rimskih i gȁrčkih, i pod uplivom duha cȁrpljenog iz pěsnikah klasičkih rodiše se i odgojiše umětne vile

[72] Isto.
[73] Isto. 19 – 20.
[74] Isto Šicel. Str.: 58.
[75]Vidi: Šicel, M. *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*. Str.: 58.
*Hrvatski jezični portal donosi sljedeće značenje riječi 'kredo': sažeto načelo, uvjerenje koje se može sažeti u kratku i jasnu formulaciju [*to je moj kredo*]
[76] Izvorni tekst Vrazova programatskog spisa 'O Dubrovčanima' vidi u knjizi Jelčić, D. *Hrvatski književni romantizam*. Str.: 181.

dubrovačke, a jezik naš uzmahnu se na najvišji stupanj izobraženosti.“ Vodeći se napomenom iz prve rečenice, izlaže činjenicu s kojom će se složiti svaki nestrani istraživalac, a to je da su Dubrovčani naši Slovinci više po licu (formi) jezika nego po materii (duhu) i njegovom skladu. Onima koji ne vjeruju savjetuje da usporede naše dubrovačke klasike uz narodnu poeziju s talijanskom iz toga doba pa neka sam rasudi jesu li srodni po duhu. Nakon uvodnog dijela, čini se da Vraz odmah odbacuje dubrovačku tradiciju kao naslijeđe hrvatske književnosti, a zatim na sljedećoj stranici spisa izlaže sadržaj programa osvrćući se na junačke pjesme koje manjkaju kod Dubrovčana, ali ih treba tražiti u drugim slavenskim granama. Navodi i ono što se kod Dubrovčana treba tražiti, a kao prijedlog donosi:

[77] „Ja od svoje strane mislim da se sadašnjim i budućim našim pěsnikom ima dosuditi ta sloboda, nu sumpta prudenter, tj. da se elisijah služe što rěđe, kao što to čine Ostrožinski, Preradović i někoji drugi našinci; jerbo svakako bit će shodnije, da ona podupire misao krasnia i jasnia na vidilo stupa i cěli redak gladji i zvučnii iztiče, nego da za volju někakvih pedantičnih pravilah misao propada ili zamutjiva se, a gladkoća i milina zvuka sasvim izčezava, odkidajući samoglasnike kao što to čine današnji sȕrpski pěsnici (...).“

Vrazovo shvaćanje važnosti kritike očituje se njegovim književno-umjetničkim izričajem u kojem kulturno i s poštovanjem ukazuje na nedostatke, a osvrće se i na ono značajno i hvalevrijedno pa nakon izrečene kritike, Dubrovčane naziva *„pravim alemi-kamenima naše starine“* kojima u to doba nitko nije jednakim smio biti.

[78]Na važno preporodno pitanje s početka poglavlja, o tome koju od dvije opcije odabrati kao tradiciju hrvatske književnosti, kao rješenje na predstavljeni program, Vraz ostaje nepristran, odnosno, ne izabire ni jednu od ponuđenih opcija već, smatra da sve ono što ima umjetničku vrijednost, što kod Dubrovčana, što u narodnoj poeziji, valja prihvatiti kao vrijednu književnu tradiciju. Ne određujući nikakva određena pravila, osim same umjetnosti u svom širokom poimanju, ostavlja i drugim književnicama mjesta za vlastite prijedloge. [79] “Vraz je, očito, i u svojim kritičkim osvrtima ostao prvenstveno umjetnik,

[77] Isto. Str.: 182.
[78] Šicel 1997: 20.
[79] Isto.

dakle stvaralac, pa je jedino tako stvaralački, vizionarno, nešablonski i mogao gledati na probleme književnosti.“ Njegova veza s umjetnošću i zalaganje za istu, spasila je hrvatsku književnost od dugoročnih političkih okvira.

8. PROTOREALIZAM ILI ŠENOINO DOBA

Jedan od važnijih predstavnika hrvatske književnosti jest i August Šenoa, a takvo je mjesto u povijesti književnosti zaslužio pisanjem i stvaranjem vrijednih i mnogobrojnih tekstova za koje je koristio različite književne vrste. Nakon završenog studija, Šenoa počinje svoje djelovanje na književnoj sceni već početkom 60-ih pa se najčešće ta godina koristi u povijestima književnosti kao početak razdoblja između romantizma i realizma koje je po njemu i dobilo naziv Šenoino doba. Počinje najprije politički, ukidanjem desetogodišnjeg Bachova apsolutizma nakon kojeg su se u Hrvatskoj aktivirale nove političke stranke: unionistička, narodnjačka i pravaška. Kada je nagodbom, 1867. godine, stvorena Austro-Ugarska Monarhija, Hrvatska je pala pod nemilosrdno ugnjetavanje Mađara s kojima će voditi borbu za očuvanje vlastitog prava i nacionalnog identiteta sve do 1918. godine. Vlast je preuzela Narodna stranka kojoj priznajemo zasluge za Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti, ali je ona također dovela Hrvatsku do gospodarske krize i nije učinila ništa po pitanju mađarizacije na našim prostorima pa pod narodnjačkom vlašću, ostalim strankama jedvice ostalo snage za verbalne istupe u saboru. Kroz 19. stoljeće, koje odjeljujemo navedenim razdobljima do sada, počevši od hrvatskoga romantizma do protorealizma i realizma, jasno se da uočiti veza između politike i poetike u tome što svako razdoblje započinje iz neke političke pobude koja vapi za razrješenjem koje omogućuju programi, dok ti problemi postaju kasnije ipak zamijenjeni usmjeravanjem pažnje na uže književne probleme.

Što se poetike tiče, hrvatska se književnost prije protorealizma pomalo udaljava od politike i počinje zadirati u vlastitu književno umjetničku suštinu. Aktivni pisci na književnoj sceni, od četrdesetih do šezdesetih godina usmjeravali su se u svojim programatskim tekstovima većinom na pitanja koja Šicel, u knjizi *Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti*, dijeli u tri skupine: „1. određenje kriterija umjetničke vrijednosti književnog djela, 2. književna tematika, 3. problem književnog jezika i stila“. U tom razdoblju, točnije

1843. godine, Ljudevit Vukotinović u časopisu *Kolo* postavlja pitanje – što je to književnost?, a zatim je tumači kao fenomen ljudskoga duha te joj dodaje pojmove estetskog, realističnog i etičkog stvaralaštva koji prethode književnom, umjetničkom djelu. [80]Principe o književnosti kao umjetnosti i što zapravo čini neki tekst književnim, pokrenuo je Vukotinović, a nastavlja nekoliko godina kasnije Adolfo Veber Tkalčević govoreći o stvaralačkoj tehnici kao bitnom elementu književnog umjetničkog djela. Ta će se misao zadržati i u postpreporodnom razdoblju, sve do pojave Augusta Šenoe. [81] Zahtjev koji se vuče kroz literarne programe čitavo preporodno razdoblje jest „(...)neprestano naglašavanje potrebe i nužnosti da književnost bude izraz narodnog duha, misli, osjećaja i običaja, dakle narodnog života u njegovoj sveobuhvatnosti. Odnosno, pisci moraju shvatiti što podrazumijevaju književnost i umjetnost te moraju biti svjesni da je umjetnost sama po sebi kompleksna, ali samostalna kategorija ljudskoga umijeća.“ Sadržaj sljedećeg poglavlja donosi manifest književnosti prije protorealizma, odnosno navode se problemi vezani uz književnost; koja je bila njezina uloga, kojim je postupcima trebalo stvarati i kakvi su joj temelji postavljeni prije nego što je na književnu scenu stupio August Šenoa.

[82] Prije vladavine neoapsolutizma (1850.), zavladala je godina književne tišine koja je prethodila protorealizmu, međutim od 1842. godine, počelo se pisati o nekoliko glavnih književnih problema u programatskim tekstovima. Aktivni pisci tako 40-ih i 50-ih godina iznose definicije o književnosti kao specifičnoj manifestaciji ljudskoga duha koja teži za slobodom, ali joj postavljaju jedan preduvjet, a to je da se tematika crpi izričito iz narodnoga života. [83]Nadalje se programima zahtijeva da se neovisno o motivima, hrvatska književnost ostvaruje realističkim postupcima koji pretpostavljaju jednostavniji jezik i stil na način da se izostave književne tradicije koja uključuje „baroknu kićenost, klasicističke šablone i sentimentalnost“. Takav stav prema tradiciji ima za cilj odmicanje od romantizma, posebice njegovog idealizma i fantastike. Kod svih od Vraza, Demetra pa do Vukotinovića, Tkalčevića i Šenoe, jasno se prepoznaje konstantno zanimanje pa i

[80] Isto. Str.: 23 – 24.
[81] Šicel, M. 1972. Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti. Liber. Izdanje Instituta za znanost o književnosti. Zagreb. Str.: 24.
[82] Šicel, M. 1997. *Programski spisi hrvatskoga narodnoga preporoda*. Str.: 19 – 20.
[83] Šicel, M. 1997. *Programski spisi hrvatskoga narodnoga preporoda*. Str.: 21.

programatsko istupanje u vezi, jednostavnog i jasnog stila i jezika umjetničkog djela. [84] Međutim, nisu svi pisci, zalažući se za stil i jezik, podrazumijevali time i elemente realizma, ali da se koncepcija realističnog javila prije Šenoe, dokazuju Jurković i Tkalčević u svojim programima, misleći pri tome na umjetničku istinu i literarnu uvjerljivost opisa. Kao još jedan od ključnih problema prije protorealizma, književnici ističu društvenu ulogu književnosti koju smatraju nužnom u narodnom prosvjećivanju pa definiranjem književnosti kao umjetnosti imaju za cilj odijeliti je od politike. [85]Mirko Bogović navodi kako se književnici trebaju baviti književnošću, a ne politikom jer ih je sva naša politika i tako ostavila na cjedilu. Šicel navodi kako su putopisi odigrali važnu ulogu u tom segmentu, odnosno njihovi autori jer su taj žanr podigli na višu, umjetničku razinu. Kao primjer tomu, između ostaloga, navodi Vrazovu poeziju i Mažuranićev spjev *Smrt Smail-Age Čengića*. Književnici se 50-ih godina zauzimaju za višu estetsku razinu, a to vrijeme smatraju pogodnim za osvrtanje na do tad prijeđeni književni put. Javilo se kod pisaca 50-ih godina zanimanje za kazalište o kojem su pisali Jurković i Bogović, a Demeter je predstavio svoju dramu nacionalističkog duha, pod nazivom *Teuta*.

[86] Već spominjani, Adolfo Veber Tkalčević, ističe se kao preteča Šenoi zbog svojih predrealističkih teza o književnosti koje donosi 1865. godine u djelu *Najnoviji pojavi hrvatskog pjesništva*. Donosi uvid u shvaćanje i smisao književnosti između četrdesetih i šezdesetih godina, polazeći od osjećaja krasote koji umjetničko djelo razlikuje od ostalih tekstova, a zatim to opredmećuje govoreći o stvaralačkoj tehnici kojom se omogućuje realizacije ljepote. Da bi neki tekst zavrijedio status književnog i umjetničkog djela, prema Tkalčeviću, u njemu mora biti ostvaren potpuni sklad i čvrsta motivacija svih čimbenika od kojih se djelo sastoji. [87]Upozorava osim toga kakva pjesnička umijeća više ne treba koristiti, na što pjesnik mora paziti, primjerice ističe kako pjesnik koji pjeva o ljubavi ne smije biti ni prenježan, ni prerazbludan, jer se tako protivi pravom pojmu krasote koji mora biti čedan, stidan i moralan.

[84] Šicel, M. 1972. *Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti*. Str.: 25 – 26.
[85] Šicel, M. 1997. *Programski spisi hrvatskoga narodnoga preporoda*. Str.: 21 – 22.
[86] Šicel, M. 1997. *Programi i manifesti hrvatskog narodnog preporoda*. Str.: 23.
[87] Isto. Str.: 342.

Iz [88]navedenih političkih razloga je patila i hrvatska književnost, uz to su i najpoznatiji pisci ilirskog pokreta, poput Stanka Vraza, Pavla Štoosa, Dragutina Rakovca i drugih, ili bili mrtvi, ili odustali od stvaranja beletristike. Od starijih pisaca još su na snazi Mirko Bogović i Ivan Trnski, a od mlađih Adolfo Veber Tkalčević i Janko Jurković. Šicel ističe kako se u Jurkovićevoj i Tkalčevićevoj novelistici prepoznaju predrealistički elementi u stilskoj formaciji, tematici i realističnim postupcima glavnih junaka. Time Šicel ukazuje da književnost prije, i u samom početku 60-ih, nije u toj mjeri pesimistična kako ju opisuje Šenoa u svojem programatskom tekstu *Naša književnost.*

8.1. Manifest Šenoina programatskog teksta *Naša književnost*

[89] Stranki Narodnjaka pripadao je August Šenoa samo verbalno, slaganjem oko koncepcije zajedništva Jugoslavena, a svojim literarnim stvaralaštvom ukazuje na društvene i političke probleme u užoj Hrvatskoj, s posebnim naglaskom na okrugu Zagreba kao glavnog političko-kulturnog središta. Iako se građanstvo još uvijek dijelilo na ekonomske položaje, politički je feudalizam polako oslabio, a do izražaja je počelo dolaziti nezadovoljno malograđanstvo. [90]„Funkciju književnosti promatrao je Šenoa u vezi s problemima u narodnome životu“ pa je time smatrao nužnim ukazati na sve te probleme kroz programatske istupe. [91] Najpoznatiji je takav njegov članak *Naša književnost*, objavljen 1865. godine u časopisu '*Glasonoša*'. [92] Pripada li Šenoin tekst kritici, polemici ili programatskom tekstu, najbolje je objasnila M. Mrčela u svom članku *Polemičnost u Šenoinu članku Naša književnost"*, u kojem umjesto programatskih tekstova govori još o članku kao o raspravi, a zatim zaključuje da članak sadrži karakteristike svega navedenog. Šenoa u tom programu iznosi vlastite misli i stavove o hrvatskoj književnoj tradiciji koju odmah u početku naziva mlitavom jer smatra da nije dovoljno vrijedna da bi razvijala duševnu emancipaciju našega naroda. Oštro i konkretno Šenoa otvara svoju

[88] Isto. Str.: 95.
[89] Isto.
[90] Frangeš, Ivo i ur. 1964. *August Šenoa. Članci i feljtoni, pjesme i propovijesti*. Pet stoljeća hrvatske književnosti. Majstorska radionica Krste Hegedušića. Zagreb. Str.:
[91] Brešić, V. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća*. Str.: 198.
[92] Mrčela, Magdalena. 2019. Čl.: *Polemičnost u Šenoinu članku 'Naša književnost'*.

reviziju hrvatske dotadašnje književnosti, bez imalo okolišanja, odmah se osvrće na prvi problem na koji želi istaknuti, a tiče se upravo toga da nam je književnost do njegove pojave bila mlitava, a da su razlozi tomu, sljedeći: [93]„Ima razloga kojima mi krivi nijesmo, pa im se tako lako odrvati ne možemo; no imade i takvih koji u nama stoje pa se časimice na nemalu štetu našega duševnoga i društvenoga života povraćaju.“ Domišljatost i specifičnost njegova književnoga izričaja, očiti su već s početka u upravo navedenim redovima u kojima nam jasno ukazuje na problem, a onda kada govori o dva krivca, odnosno razloga za mlitavu književnost, Šenoa zanimljivo koristi zamjenicu '*mi*': pod razloge *kojima mi krivi nijesmo* podrazumijeva vjerojatno sva ona tuđinska, politička vladanja nad Hrvatima na koja ne mogu utjecati niti se iz njih izvući (*odrvati ne možemo)*, zatim jasno ukazuje da su razlozi o kojima će govoriti *oni koji u nama stoje.* Nadalje kao najvažniji čimbenik za čitav razvitak i pokret, Šenoa ističe „*socijalni momenat*“, odnosno zadaću književnosti da utvrdi i osnaži narodni život. Uzore smatra da trebaju tražiti u poljskoj književnosti jer sva odiše poljskim duhom. [94] U spomenutom članku i drugim svojim teorijskim sastavcima i ocjenama Šenoa je dosljedno isticao nekoliko misli: *„hrvatski književnik treba da proučava i slika hrvatsku stvarnost; hrvatska književnost, kao književnost slavenskoga naroda, ima također nositi slavenske crte (...)“* Šenoini programatski istupi, kao i njegova druga djela, pozitivno su se manifestirala na čitalačku publiku jer mu je bilo važno da svojim djelima ostavi snažan utisak. Prema tomu, Šenoa izdvaja najpopularnije naše spise koji su „*narodu po žici*“ jer su pisani jednostavnim jezikom, a to su Reljkovićev '*Satir'*, Kačićev '*Razgovor'* i u kajkavskih purgera *'Grabancijaša đaka'* te '*Diogenesa'*. Nadalje, smatra da pripovijetke nema spomena vrijedne od Bogovića, a nešto kasnije iznosi problem jezika koji je „*do zla boga rđav*“ i nemarnost je za našu povijest, ćud i razvoj. Prema Šenoi, to su posljedice toga što novelisti grade svoje pripovijetke po tuđim šablonama.

Na kraju svoga programatskoga teksta, Šenoa kao rješenje iznosi da treba narodu našem po ćudi biti bliži, pisci naši trebaju se obazirati na općinstvo i djelovati na narod, povjesničare književnosti moli da više nego do sada pišu o povijesti književnosti, ali ponešto više o stvari, a manje o pukoj slovnici. dobit ćemo opću sliku stanja u hrvatskoj

[93] Vučetić, Šime i ur. 1964. *August Šenoa. Članci i feljtoni, pjesme i propovijesti*. Str.: 43.
[94] Vučetić, Šime i ur. 1964. *August Šenoa. Članci i feljtoni, pjesme, pripovijesti*. Str.: 13.

[95]Šicel opisuje stanje u hrvatskoj književnosti šezdesetih i sedamdesetih godina, kao opću sliku koja: „ne bi bila previše impozantna da nije cijelom tom razdoblju pečat dao August Šenoa, u čijoj su sjeni doslovno ostali svi njegovi suvremenici: i pjesnici, i prozaisti, i kritičari."

9. ŠENOINA OSTAVŠTINA HRVATSKOM REALIZMU

[96]„August Šenoa otvara u punom značenju te riječi novu eru u hrvatskoj književnosti" , kazuje Šicel objašnjavajući koliki je golem značaj odigrala Šeoina književnost u oblikovanju prvoga estetskog književnog kanona u hrvatskoj literaturi." [97] Prije smrti, Šenoa se pobrinuo za daljnji razvoj književnosti poduzevši sve moguće da ju usmjeri k suvremenosti koja podrazumijeva tematsku opširnost te zahtijevajući da se temelji na realističkim postupcima, postavlja temeljne preduvjete realizma. [98] Frangeš, početak realizma opisuje riječima A. Barca koji ukazuje na pogrešno shvaćanje u pojedinim povijestima književnosti, o tome da Šenoinom smrću započinje razdoblje realizma. Pogrešnost toga određenja, prema Barcu je što se tom činjenicom Šenou udaljava od razdoblja realizma čiji razvoj kao da započinje nakon njegove smrti. Slaganje s tim pogrešnim mišljenjem, Barac smatra potkrepom pravaških neosnovanih optužbi upućenih Šenoi, koje odmah u nastavku pobija nazivajući ga „najznatnijim i najustrajnijim hrvatskim teoretikom realizma" čija je smrt sasvim slučajno pala na granicu Šenoina doba (1881.). [99]Šicel o njemu govori kao prvom svjesnom zagovaratelju realističkih metoda i koncepcija kojima je obuhvatio tematiku što će se književnost njome baviti do kraja 19. stoljeća. Šenoa je znao da se približiti može čitateljima samo pisanjem onoga što se i njih tiče pa je tematiku u proznim djelima usmjerio prema suvremenosti. Vezu koja Šenoino umijeće pretočeno u djelo *Prijan Lovro* povezuje s programima, jasno objašnjava Frangeš: [100] „Širi program kritičkoj društvenoj analizi nisu ni kasniji realisti mogli ponuditi; a Šenoa to nije činio iz taktičkih razloga, da 'sačuva poziciju' nego iz iskrenog osvjedočenja i da je njegov

[95] Šicel, M. 1997. Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća. Str.: 77.
[96] Šicel, M. 1997: Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća. Str.: 78.
[97] Šicel, Miroslav. 1997. *Hrvatska književnost 19. i 20. st*. Str.: 78.
[98] Frangeš, Ivo i ur. 1976. *Kritika u doba realizma*. Pet stoljeća hrvatske književnosti. Zora. Matica hrvatska. Zagreb. Str.: 7.
[99] Šicel, M. 1997. Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća. Str.: 78 – 79.
[100] Isto. Str.: 79. .

rad bio ispravan, i da budućnost hrvatske književnosti zahtijeva da se ona osposobi za kritičku ocjenu nacionalnog života."

9.1. Manifest Šenoinog *Prijana Lovre*

[101] Šenoa stvarajući na višoj razini pripovjednu prozu, otvara teme koje će okupirati realisti 80-ih godina, a Šicel kao neke od njih navodi: „Riječ je, na primjer, o temi raspadanja seljačkih zadruga poslije ukidanja kmetstva (*Barun Ivica*), zatim o polaganom propadanju plemstva (*Kanarinčeva ljubovca, Vladimir*), o društvenim procesima što se javljaju na relaciji selo – rad (*Prosjak Luka*) i slično." Već stečena čitateljska publika i raznovrsnost tematike koju je Šenoa prije *Prijana Lovre* obuhvatio, predstavlja značajan opus, ali *Prijan Lovro* kao prekretnica i začetak razdoblja realizma drži posebno mjesto u povijesti hrvatske književnosti. Svevremenost, Šenoa postiže upravo tematikom o neshvaćenom intelektualcu koji služeći drugima, osudi sebe samoga na propast. Vodeći se realističnim koncepcijama i metodama, uz očit potencijal zapažanja detalja okoline i ljudi, Šenoa kreira likove na kojima će realisti, a i kasnije pisci, stvarati svoje likove. [102]"Njegove novele s građom iz suvremenoga života (*Prijan Lovro, Ilijina oporuka, Kanarinčeva ljubovca...),* bez obzira na romantične elemente sadrže već sve one značajke koje ulaze u repertoar realističkog pripovijedanja: naglašenu socijalnu motivaciju i karakterizaciju, detaljne opise, analizu ljudi, stvari i događaja, tretiranje aktualnih pojava i sl."

Prijan Lovro sadrži uvodni dio koji je većinom razgovor pripovjedača, u kojem se prepoznaje sam autor, i crne udovice s kojom je našavši se u dosadnoj situaciji, započeo razgovor o literaturi koju gospođa čita. Razgovor se najednom pretvori u polemiku iz koje valja primijetiti stavove koje zauzimaju. Šenoa kroz to dvoje likova indirektno kritizira našu čitateljsku publiku, posebice žensku, jer radije čitaju stranu nego domaću literaturu. Prava je kritika ovdje ponovno upućena piscima jer ne stvaraju dovoljno zanimljiva djela za žene. Šenoin uspjeh očituje se već u tomu što je tijekom kraćeg književnog razdoblja osmislio tekst s određenim programom (*Naša književnost*), predstavio ga javnosti i njime pridobio naklonost publike koju je zatim iskoristio pri realizaciji glavnog cilja, a to jest djelo

[101] Šicel, M. 1997. *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*. Str. : 80.
[102] Brešić V. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća*. Str.: 120.

Zlatarovo zlato, prvi moderni povijesni roman koji je prikaz vrlo pozitivnog i utjecajnog manifesta za nadolazeće događaje. [103] Međutim, za početak hrvatskoga realizma značajno je drugo Šenoino djelo, pripovijetka *Prijan Lovro* u kojoj autor [104]„umjetnički oblikuje stvarni život“ i time daje primjer novele kakvu „teoretski zamišlja u svojim kritičkim zapisima.“ Pripovijetka se manifestirala kao iznimno vrijedno, dosadašnje, prozno stvaralaštvo čija tematika ne zadovoljava bujni ženski um te time ostvaruje djelovanje kritike unutar umjetničkog djela.

[105] A čitajući sve te moguće naše pripovijetke, do zlovolje sam ih se nasitila. Zašto, pitate? Kazat ću vam. Ženska ćud je strasna, fantazija bujna, misao živa i brza kao ptica. A kakvu hranu davaju naši noveliste toj nestašnoj ptici koja lepršа od mjesta da mjesta, koja, vječne promjene željna, nikad ne miruje? Vazda jedno te isto.

Realistične metode kojima se Šenoa vodi u tekstu, naglasio je i u ulozi pripovjedača, što je vidljivo iz sljedećeg primjera. [106]„Ne nadajte se, gospodo moja, da ću vam dokazati pričicu, složenu po pravilima umjetnosti; ne mislite da ću dozivati u pomoć oštru dosjetljivost ili bujnu maštu. Nipošto. Što vam evo kazujem, živa je i prosta istina.“ Zatim započinje priču o vremenu kada je studirao „*prava i zakone na sveučilištu praškom“* i o intelektualcu Lovri kojega je upoznao i s njime živio studentske dane. Nadalje, vodeći se europskim poetikama realizma, Šenoa svoje likove najprije fizički, a po tom i psihički opisuje veoma stvarnom slikom, koju postiže preciznošću i detaljnošću. [107] “Pri opisivanju čovjekovih intimnih, emocionalnih stresova, psihičkih trauma rođenih u sukobu s društvenim moralom i društvenim konvencijama u cjelini – pisac vidi najveću mogućnost stvaralačke, umjetničke kreativnosti.“ Šicel se, kao i drugi povjesničari književnosti, navedenom činjenicom osvrće na dalekosežnost umjetničkog izražaja koju je moguće postići ispravnim usmjerenjem na jednako dalekosežan izvor tematike koji Šenoa prepoznaje upravo u socijalnom i psihičkom stanju čovjeka pod utjecajem raznih okolnosti. Unutrašnji i psihički opisi emocionalnih stanja koje glavni lik proživljava sadrže

[103] Šicel, Miroslav. 1997. *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*. Str.: 80.
[104] Isto. Str: 81. (uključujući i sljedeći navodnicima izdvojen sadržaj)
[105] Tekst preuzet sa stranice e- lektire: Šenoa, A. Prijan Lovro. Str.: 3.
[106] Isto. Str.: 4.
[107] Šicel, M. 1997 *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*. Str.: 80.

romantičarske elemente na kojima se gradi empatičan odnos između glavnog lika i čitatelja. Ono do čega nemilosrdne okolnosti i nesretan život mogu dovesti jednog pojedinca, bez obzira na njegove visoke intelektualne sposobnosti, Šenoa je prikazao u liku Lovre koji na kraju počini samoubojstvo. Kao najvažnije obilježje u djelu, ističu se realistički elementi čija zastupljenost ukazuje na drugačije, novo književno doba o kojem je prethodno i sam Šenoa najavljivao. Ti elementi podrazumijevaju ideju djela i radnju koja uključuje stvaran opis likova, događaja i tema koje ih okupiraju. Pažnju treba usmjeriti na one teme u djelu koje su postale nadolazećim naraštajima, izvori novih tematskih sadržaja, a kao takve Šicel navodi: (...) problem odnosa pojedinca i društva, ili, još jasnije rečeno, pitanje djelovanja društva na individualnu ličnost.

Šenoina ukupna djelatnost pokazuje da književnost može biti iznimno utjecajna na područja kulturnoga života, a koja se ne tiče usko politike te da može imati iznimno svrsishodan karakter koji u to možemo opisati utilitarnim, a da opet ne podrazumijeva time diletantizam. Programe, Šenoa predstavlja konkretnim istupima određenom vrstom, ali pojedine programe poput ovoga koji se odnosi prvenstveno na čitalačku publiku, predstavlja indirektno, poput *Prijana Lovre*.
[108] „Šenoa je u svom stvaralaštvu prihvatio osnovnu tezu poetike realizma, kako nema neznatnog događaja koji ne bi mogao biti zanimljiv kao literarna tema.“

10. KRITIKA I POETIKA HRVATSKOGA REALIZMA

[109] Početkom 80-ih godina na mjesto hrvatskoga bana dolazi grof Khuen-Hedervary čime, već snažan pritisak Mađara, intenzivira u proces koji zahvaća dijelove hrvatskoga gospodarskog, političkoga i kulturnog života. Od dvije političke stranke pod kojima su djelovali književnici, Narodna stranka, koja se vodila ilirskom tradicijom i poštovala Nagodbu, raspala se, dok je pravaška stranka privukla simpatije mlađih naraštaja vodeći svoj politički program prema nauku Ante Starčevića i Eugena Kvaternika. Katastrofu u kojoj se Hrvatska ponovno našla u to vrijeme, Brešić naziva

[108] Šicel, M. 1997. Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća. Str.: 80.
[109] Brešić, Vinko. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća*. Str.: 64.

'druga agrarna kriza za koju kaže: Građanstvo, napola seljačko, još je u zametku, ne čini ni 7 % ukupnog stanovništva, u Hrvatskoj i Slavoniji svega je desetak naselja s preko pet tisuća stanovnika, što znači da proces urbanizacije teče sporo i mukotrpno. [110] Nastavlja o domaćem puku koji ostaje u siromaštvu ili iseljava, dok kritiku postojećeg stanja u Hrvatskoj, pravaši – a među njima su bili i najpoznatiji pisci hrvatskog realizma– očekuju od književnosti. Oni naime žele da se književnošću beskompromisno realno i kritički uđe u raščlambu društvenoga i političkoga aktualnog života Hrvatske, opredjeljujući se tako jasno za poetiku realizma, a protiv prosvjetiteljske i idealizirajuće štrosmajerovske koncepcije i shvaćanja smisla književnost. Šicel zaključuje navedeno činjenicom da je netipični razvoj hrvatske književnosti kriterij zbog kojega ne valja granice tj. omeđenje hrvatskoga realizma shvatiti fiksno jer se realističko-stilski postupci miješaju s oprečnim stilovima: od sentimentalističkog i romantičarskog do realističkog. Poetika u književnosti hrvatskoga realizma razvijala se, kao i u doba ilirizma, pod snažnim tuđinskim utjecajima koji su odrazili na čitavu književnu scenu, kao i na kulturni i društveni život naroda. [111]Ta je situacija na pojedine književnike djelovala najprije asocijativnim zanimanjem za „sliku velegradskoga života u Parizu i doživljaj Zolina naturalizma“, o čemu je najviše govorio Eugen Kumičić, koji se na književnoj sceni javio kada je „Šenoa bio u oblaku slave.“ [112] U drugoj polovici 19. stoljeća, javljaju se u svjetskoj književnosti pravci realizma vodeći se svaki za drugačijim shvaćanjima kojima su potom, međusobno se razišavši, krenuli i naši književnici realisti. Naturalizam se u našoj književnosti javlja prvi put u Kumičićevu tekstu *O romanu*, kao jednom od važnijih tekstova u doba kritike realizma. Utoliko, nužno je shvatiti značenje naturalizma, stoga slijedi definicija kritike kako ju je predstavio Jakša Čedomil u kritici o kojoj će kasnije biti više govora. [113]„Naturalizam potječe od *natura*, ter je time htio reći da je narav (priroda) jedini i najveći izvor umjetnosti, poeziji. U naravi bo je istina, a ona je cilj svakog pojedinca i svega čovječanstva.“ Brešić se nadalje osvrće

[110] Brešić, V. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća*. Str.: 64.
[111] Brešić, V. 2015 *Hrvatska književnost 19. stoljeća*. Str.: 64.
[112]Frangeš, I. 1976. Kritika u doba realizma. Str.: 300.
Izraz je upotrijebio Jakša Čedomil u tekstu koji je izašao u ' Iskri', u Zadru 1891. godine, pod naslovom *Eugen Kumičić* kao odgovor na njegov tekst 'O romanu'.
[113]Frangeš, I. 1976. Kritika u doba realizma. Str.: 399 - 400. (Izvorni tekst Emila Podolskog – 'O književnom naturalizmu'.)

na realizam u drugim književnostima koje su utjecale na našu. [114]Pisci u Dalmaciji, predstavljajući uz naturaliste drugu stranu, poveli su se za verizmom, odnosno talijanskim realizmom; treću stranu predstavljali su oni pod strani kapital odnosi najvrjednija bogatstva van Hrvatske, područja naseljavaju Mađari i Nijemci radi čega hrvatski jezik, Brešić opisuje kao beznađe i mrtvilo.

[115] Na više je strana razilaženje pisaca urodilo polemikom „da se mehanički nikako ne mogu presađivati tuđi umjetnički pravci na domaće prilike i književnost.“ Poetičko određenje realizma u hrvatskoj konkretizira u kratko Brešić: [116]“Svi su pisci svojim glavnim zadatkom smatrali prikazati hrvatski život, zahvatiti cjelokupnu društvenu sliku tadašnje Hrvatske, da literarno raščlane i ocijene sve njegove strane.“ Nastavlja o uvjerenosti kakvu su vidjeli u preporoditelja, s naglaskom na pravašima kao najorjentiranijima u pružanju otpora tuđincima da pridonose nacionalnom osvješćivanju naroda.

[117]Književna kritika u hrvatskoj književnosti profesionalizirala se u razdoblju realizma, bez još točno određenih koncepcija. Europska se književna kritika vodila prožimanjem književno-teorijskog i beletrističkog dijela, dok našu Šicel opisuje kao „više deklarativno-apstraktnu i manifestacijsku nego što je ocjenjujuća i analitička.“ [118]Rezimirajući kritiku hrvatskog realizma, koja se javlja uz programe, manifeste i polemičke sukobe, Šicel zaključuje da su 1880-ih godina pogledi na smisao umjetnosti i književnosti specifični jer je, s jedne strane, valjalo poznavati europsku književnost kako bi se upoznala temeljna obilježja poetike realizma, a opet zagovarajući društvenu funkciju neslobodnoga naroda, hrvatski su se književnici udaljili od realističke stilske poetike ili su se razlikovali od onih što su shvaćali istinu koju literaturom treba prikazati. [119] „Hrvatsku književnu kritiku u realizmu posebno karakterizira i vidljiva težnja da se stvore određeni sustavi gledanja i shvaćanja literature s obzirom na njezinu funkciju u društvu, i da se

[114] Brešić, V. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća*. Str.: 64.
[115] Isto.
[116] Brešić, V. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća*. Str.: 64.
[117] Šicel, M. 1997. *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*. Str.: 89.
[118] Šicel, M. 1997. *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća.* Str.: 113.
[119] Šicel, M. 1997. *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća.* Str.: 91.

primarna strujanja te kritike svedu na razmatranja kakva bi zapravo imala biti naša književnost u vezi s razvojem književnosti i aktualnim književnim pravcima u svijetu.“

10.1. Manifesti Kumičićevog programatskog teksta '*O romanu'*

Svojom pojavom na književnoj sceni prije realizma, istarski pisac Eugen Kumičić, imao je priliku djelovati u zlatno doba Augusta Šenoe u kojem je pronašao sebi uzora. [120] Književna kritika vodila se pod utjecajem političkih sukoba stranaka, a onoj pravaškoj pripadaju Kumičić, Gjalski i Kovačić postavljajući oštru kritiku za temelje programa u kojem od književnosti zahtijevaju, a beskompromisno realno i kritički uđe u raščlambu društvenoga i političkoga aktualnog života Hrvatske, opredjeljujući se tako jasno za poetiku realizma, a protiv prosvjetiteljske i idealizirajuće štrosmajerovske koncepcije i shvaćanja smisla književnosti.“ [121]Šicel, ističe stvaralaštvo Kumičića kao najcjelovitiji opus s nacionalnom problematikom u kojem se najčešće zadržava na rodoljubnom kraju te koristi to kao polazišno stajalište. Uz nekoliko kritičkih članaka, kroz 10-ak godina objavio je Kumičić značajan opus od 30-ak pripovijedaka, romana i drama. [122]“Čak više negoli i u samim poetsko-proznim stvaralačkim procesima, u kritici je naglašena različitost pristupa fenomenu književnosti sa stajališta narodnjačke i pravaške, u političkome, odnosno odgovarajuće šenoinske te starčevićanske, u literarnome smislu.“ [123] Neosporno je da su politički sukobi bili jedan od razloga snažnog manifesta Kumičićevog programatskoga članka *O romanu* koji je objavljen u Hrvatskoj vili, pravaškom listu, 1883. godine. [124] Tad je, kaže Brešić, „potekla prva polemika o romanu, koja se pretvorila u polemiku i o tipu našeg realizma.“ Povjesničari književnosti ističu uz sitne preinake da se članak manifestirao snažno te izazvao brojna oduševljenja, ali i kritike.[125] „No odnos kritike prema Kumičiću ujedno je i slika rasta hrvatske realističke kritike uopće, a Kumičićev obrnut razvoj, od kakve takve realističko naturalističke formule društvenog

[120] Šicel, M. 1997. *Hrvatska književnost 19.i 20. stoljeća.* Str.: 87.
[121] Šicel, M. 1997. *Hrvatska književnost 19.i 20. stoljeća*. Str.: 93.
[122] Šicel 1997. *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća.* Str.: 94.
[123] Isto. Str.: 88.
[124] Brešić, V. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća.* Str.: 137.
[125] Frangeš, I. 1976. Kritika u doba realizma. Str.: 10.

romana natrag, prema šenoinskom historijskom romanu, otkriva ne samo njegovu osobnu dramu nego i daje mogućnost hrvatskoj kritici da pokaže svoju vrijednost na piscu koji ju je neko vrijem toliko oduševljavao."

[126]U uvodu članka Kumičić kaže da „temelj romana mora biti shvaćanje istine, poimanje realnosti." A to prikazati može samo pisac koji ima dara uvidjeti prirodu onakvu kakva jest, odnosno, kako Kumičić kazuje, „koji ima nešto soli u glavi, vrlo zdrav naravni razum i zdrave oči." Kumičić u tekstu stalno iznova ponavlja te izraze uz nova objašnjenja koja im pridaje te ističe tako izraz *'zdrave oči'*, kojima upozorava na sve one koji se love pera, a ne vide u prirodi kompletnu sliku, da se *'mane ćorava posla'*. Članak *O romanu*, važan je zbog naglašenog autorovog zanimanja za naturalizam. [127] "U njemu Kumičić, zagovarajući naturalističku poetiku Emila Zole, zahtijeva od hrvatskih pripovjedača da opisuju „život onakav kakav jest, ne kloneći se ni najprljavijih njegovih strana." Kako je Kumičić [128]„u mnogočemu bio romantičar", jednako kako je opisivao ljepotu u njezinom punom značenju, tako je mogao pojmiti, posebice tuđinske utjecaje, koliko svijet može biti pokvaren. [129] "Sudeći po Zoli, svijet je vrlo pokvaren, a da ima taj pisac pravo, svakim se časkom osvjedočavamo, svi nam to znanci i prijatelji pa i ostali ljudi s kojima se ne dolazi rado u dodir, svi nam to potvrđuju." Iz teksta je vidljivo, prije nego na to autor sam ukaže, da staje u obranu Zole jer neki sud o njemu koji je nepravo postavljen ubaci svako malo tijekom teksta, a koristi njegovu nemilosrdnu i iskrenu sliku pokvarenosti svijeta kao realnost s kojom se nisu spremni suočiti svi zagovaratelji realizma, pa ga stoga osuđuju. Kumičić neosporno zagovara i realizam brojnim, ali kratkim, i s današnje distance, ne odviše jasnim primjerima, poput sljedećeg: [130] "Pisac, čim je naravniji, tim je bolji."

[131] „Ako se, primjerice, podrobnije analizira Kumičićev članak, neće biti teško utvrditi da je on – osim deklarativnog pozivanja na Zolu i naturalizam – vrlo minimalno ili pak posve općenito govori o tome kako bi suvremeni pisac trebao pisati, ne zalazeći u

[126] Frangeš, I. 1976. *Kritika u doba realizma*. Str.: 355.
[127] Brešić, V. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća*. Str.: 201. – unutar citata, citat je iz originalnog Kumičićevog članka *O romanu.*
[128] Šicel 1997: 89.
[129] Frangeš, I. 1964 Str.: 360. Izvorni tekst Eugena Kumičića *O romanu.*
[130] Isto.: Str.: 356 – 357.
[131] Šicel 1997: 89 – 90.

detalje ni u obrazlaganje onog što bismo nazvali poetikom naturalizma.“ [132]Frangeš ističe kako se člankom 'O romanu', Kumičić proslavio više reakcijom nego idejama koje u njemu kao programu donosi, dok se često spominje i kako je riječ o članku koji je nesamostalan i bez određene koncepcije.

10.2. Odgovori na Kumičićev programatski članak *O Romanu*

[133] Kada je članak *O romanu* izašao, “vrijeme je dakle bilo sklono kritici“ pa stoga nije za čuditi se brojnim reakcijama koje je izazvao članak svojom nesamostalnom i nekonkretiziranom strukturom koja prikazuje primjer nepotpunog programa. Od kritičara koji su Kumičiću kritički odgovorili treba spomenuti najprije Josipa Pasarića koji kritiku naslovljuje, [134]„nervoznim pitanjem“ – *Hoćemo li naturalizmu?* [135]Pasarić se bavio isključivo kritikom i pretežito objavljivao u '*Vijencu'*, gdje je objavio i navedenu kritiku. Kao pobornik naturalizma, vodi se taj kritičar sljedećim načelom: [136]“Načelo zdravog realizma, kako ga je poimao Pasarić, imalo je obilježiti idealnu literaturu koja bi odgovarala potrebama hrvatskoga naroda. [137]Brešić je istaknuo Pasarićev stav prema naturalizmu kao pravcu koji se bavi „moralnim nitkovićima i propalicama“ pa im predstavlja oprečan „zdravi naturalizam“ koji ukazuje na plemenitu stranu života. [138]“Pasarić zamjera Kumičiću na sljedovanju Zole jer smatra da time „zabavlja svoje općinstvo samo dijagnozom i analizom bolesnoga i pokvarenoga svijeta pariškoga.“ Da takva slika ne priliči opisu hrvatskoga naroda, vidi se iz riječi [139]„U nas treba još uvijek na to gledati da si uzgojimo općinstvo koje će prigrliti hrvatsku, a otisnuti tuđinsku knjigu.“ [140]Šicel o pobornicima zdravog realizma govori kao o nastavljačima Šenoine literarne koncepcije koja najvažnijim ističe prosvjetiteljski i odgojni smisao književnosti.

[132] Frangeš, I. 1976. Kritika u doba realizma. Str.: 10.
[133] Isto. Str.: 11.
[134] Isto.
[135] Isto. Str.: 133- 134.
[136] Isto. Str.: 134.
[137] Brešić, V. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća.* Str.: 201.
[138] Frangeš, I. 1976*. Kritika u doba realizma*. Str.: 141. (Izvorni članak J. Pasarića- *Hoćemo li naturalizmu?*)
[139] Isto.
[140] Šicel, M. 1997. Hrvatska književnost 19. i 29. stoljeća. Str.: 90.

[141]Manifest Kumičićeva članka odrazio se i na Emila Podolskog koji objavljuje opsežniji, sadržajniji tekst pod nazivom *O književnom naturalizmu*, koji započinje prozivkom „prijatelja“ naturalista što nisu do sada o tome detaljnije govorili. [142] „Ovim redcima nije namjera braniti Zolu, već jedino prikazati ga onakva kako se sam želi svijetu prikazati.“ Objašnjavajući naturalizam, Podolski o Zoli nema preveć lijepih riječi, ali ne smatra je naturalizam nužno loš, nego da ga nisu do sada dobro opisali. [143]„Najveći je i najgenijalniji pobornik naturalizma Emile Zola.“ Pisca, koji jest pravi naturalist, Podoloski opisuje: [144]„*Svaki pisac koji hotice ili nehotice, uporabljuje znanstvenu metodu, te studira svijet promatranjem i analizom, niječući apsolutnost, objavljeni i iracionalni ideal, jest naturalističan pisac.“* Autor ističe da pisac naturalizma nikada ne moralizira i ne dodaje svoje mišljenje. [145] “Prikazujući Zoline principe, Emil Podolski pogađa u srž kad kaže: *'I* idejalizam je jedna forma naturalizma i to zato, jer je njen osnov narav, koju on poljepšava. Nu bit mu je uviek ista: prikazivanje naravi u kojoj je istinitost.“ [146] Da se polemika o naturalizmu širila dalje od Kumičićeva teksta, prikazao je Zlatko Posavac u direktnoj referenciji na Pasarićev 'sastanak', nazivajući njegov postupak 'čudnim i drzovitim', držeći, štoviše, da Pasarić pokazuje 'skrajnje neznanje', Podolski je pisao: 'Valja priznati da nam naturalistički romani ne podavaju uviek prijaznih slika, nu tome je uzrok drugdje, ne pako da oni tek navalice prikazuju ružne stvari. Tuj treba naturalizam uzeti s prave strane.*'* Različite stavove zauzimali su kritičari i književnici o idealizmu i naturalizmu za vrijeme realizma, dok prvi zagovaraju tezu da umjetnost mora bili lijepa, drugi smatraju da treba biti prirodna, čak i u svom najružnijem izdanju.

[147]Kumičićevim stavovima bio je blizak Janko Ibler, pravaš koji je u početku zagovarao realizam, verizam i naturalizam. Cijeli se život bavio kritikom te ih je pisao o svim važnim knjigama, od kojih su neke i negativne. [148] “Za razliku od Pasarića, Ibler je na kraju pristao uz mlade moderniste.“ Manifest Kumičićeva teksta pokrenuo je masovne

[141] Posavac, Zlatko. Čl.: *Idealizam i realizam u estetici hrvatskog književnog realizma.* Str.: 141.
[142] Frangeš, I. 1976. *Kritika u doba realizma*. Str.: 399.
[143] Isto. Str.: 405.
[144] Isto. Str.: 406.
[145] Posavac, Zlatko. 1975. *Idealizam i realizam u estetici hrvatskog književnog realizma*. Str.: 141.
[146] Isto.: Str.: 146.
[147] Brešić, V. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća*. Str.: 201-202.
[148] Isto.

polemike koje su se ticale prvenstveno idealističkog realizma i naturalističkog realizma, od kojih se prvi u najširem smislu vodi tezom da umjetnost mora biti lijepa, a drugi da umjetnost mora biti prirodna, realna čak i kada prikazuje svoju "ružnu" stranu. [149]"Ibler je od početka svog rada smatrao kako u prikazivanju *'lijepo' i 'realistički' nisu kontradiktorni pojmovi*." [150] Posavac ističe kako su različita mišljenja i stajališta u realizmu metodičke prirode te da se kreću oko drugog problema „koji svoje generalno značenje u razvoju estetičke misli u Hrvata dobiva upravo u doba realizma, da definitivno bude postavljeno 'na dnevni red' u vrijeme moderne: sloboda izražavanja, sloboda umjetničkog stvaranja."

11. HRVATSKA KNJIŽEVNOST NA PRIJELAZU STOLJEĆA

[151]„Uz neke, još uvijek aktivne, starije kritičare krajem 19. stoljeća na književnu je scenu stupila posve nova generacija kritičara i odmah se žestoko suprotstavila poetičkim nazorima starih kritičara i pisaca." [152] Brešić ističe kako su i potrebe za promjenama proizašle kao posljedica „jalovih rasprava o realizmu i naturalizmu", a rezultiralo je izgonom sa zagrebačkog sveučilišta nakon čega se skupine mladih dijele: jedni su se našli u Beču i kulturni život im je bio u znaku artizma, a drugi su se našli u Pragu, u znaku pragmatizma. [153]"I dok su se ove dvije skupine brzo organizirale oko svojih časopisa *Hrvatske misli* (1897) i *Mladosti* (1898.), treća je bila još u srednjoškolskim klupama i organizirala se oko svojih đačkih glasila." Izvan ovih smjerova, našao se A. G. Matoš čija je pripovijetka *Moć savjesti,* iz 1892., obilježila jednu od dvije godine koje se uzimaju za početak novog književnog razdoblja – hrvatske moderne. Godinu dana prije Matoša, Janko Leskovar objavljuje djelo *Misao na vječnost* (1891). i time prvi obilježava početak moderne u našoj književnosti. [154]Nasuprot tradicionalnomu shvaćanju, modernisti ističu da se književnost ne može voditi samo nacionalnom i socijalnom funkcijom već da joj treba priznati specifični autonomni karakter. Početkom 1890-ih, realistička se stilska formacija počinje raspadati, a očita postaje nazočnost modernističkih stilskih obilježja.

[149] Posavec, Zlatko. 1975. . Čl.: *Idealizam i realizam u estetici hrvatskog književnog realizma*. Str.: 146.
[150] Posavac, Z. 1975. Čl.: *Idealizam i realizam u estetici hrvatskog književnog realizma*. Str.: 146 - 147.
[151] Brešić V. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća*. Str.: 205.
[152] Isto.
[153] Isto.
[154] Šicel 1997. *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*. Str.: 118.

[155]„Cjelokupno beletrističko i kritičarsko stvaralaštvo književno-stilskog razdoblja moderne, svojim se procesom vidljivo razvija u dvije relativno cjelovite faze, odnosno dva kruga, kojima bismo 1903. godinu mogli naznačiti kao graničnu.“ Prvu od te dvije faze, nastavlja Šicel, karakterizira to što u njoj započinje i završava razdoblje moderne (od 1897. do 1903.) te je, osim toga obilježena programsko-manifestnim djelovanjem prve generacije modernista. [156]“Pokret je imao izrazito generacijski karakter, a javio se kao izravna reakcija na očitu stagnaciju cjelokupnoga hrvatskog društva na svim područjima.“ [157]Intenzivnije počinje pokret pojavom prethodno spomenutih novina koje su izašle u Pragu i otvorile literarnu borbu između 'mladih' i 'starih' o funkciji i smislu književnosti i umjetnosti. [158]Mladi zahtijevaju da umjetnost bude izraz autorove individualnosti, traže da se na sve kritički osvrće te da se ide u korak s europskim trendovima. Na tom putu ih sputavaju stari koji se nalaze na vodećim pozicijama nacionalne institucije te u uredništvima časopisa pa mladi moraju djelovati preko kratkotrajnih časopisa. [159]Mladi su tako bili zaslužni za preorijentaciju kulturne svijesti u europske moderne okvire te su time mijenjali dotadašnja shvaćanja domoljubno-socijalne, utilitarne funkcije književnosti. Prema tim zapažanjima, kritika koja je znatno manje zastupljena u zadnjem desetljeću 19. stoljeća, odnosno u hrvatskoj moderni, bit će nadalje tek ukratko predstavljena.

Kritičari hrvatske moderne

[160]Za njezino relativno kratko trajanje, Brešić ističe povelik broj kritičara naše moderne, među kojima izdvaja kritičku jezgru koju čine M. D. Ivanov, M. C. Nehajev, B. Livadić, M. Marjanović i A. G. Matoš. [161]Šicel u prvoj modernističkoj fazi kao značajnije kritičare izdvaja Branimira Livadića i Milivoja Dežmana Ivanova koji pokreću ozbiljna pitanja o doživljaju umjetnosti kao estetskog fenomena. Međutim, smatra da nisu dosljedni jer prihvaćaju misao da umjetnost treba biti specifični izraz ljudskog duha te da joj je glavni cilj traženje uzvišene ljepote. [162]Brešić, nakon Iblera spominje ukratko Jovana

[155] Isto. Str.: 20.
[156] Isto.
[157] Šicel 1997. *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*. Str.: 120.
[158] Brešić 2015: 206.
[159]Šicel 1997. *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*. Str.: 111.
[160] Brešić, V. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća*. Str.: 206.
[161]Šicel 1997. *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*. Str.: 121.
[162] Brešić, V. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća*. Str.: 202 – 203.

Hranilovića koji se suprotstavljao idejama mladih modernista jer je smatrao da provode anarhiju i pornografiju. Nadalje, spominje Brešić svećenika Jakšu Čedomila koji je zagovarao realizam, ali ne i naturalizam, a stav prema tadašnjoj nacionalnoj književnosti iznio je 1891. u članku *Naše književne nevolje i kritika*. [163]"U najkraćem, naša je književnost loša, kritika površna i pristrana, protiv je jednostranosti, a za argumentirane sudove, protiv je impresionizma (...)." [164]Tradicionalna historiografija proglasila je Čedomila osnivačem moderne hrvatske kritike. [165]Kritičke eseje Branimir Livadić objavljuje od 1900. do 1901. godine, pod naslovima *Hrvatska književnost i siromaštvo, Za slobodu stvaranja* i *O novijoj hrvatskoj književnosti*. Milana Marjanovića, Brešić predstavlja kao lidera modernističkog pokreta koji je, uz Matoša, „najplodniji i najagilniji ideolog". [166] Marjanović je uz članke, studije i polemike, pisao novele, romane i drame te bio neobično aktivan na književnoj sceni. Dobio je ime *'Hrvatski Bjelinski'* jer je naglašavao da je literatura predvodnik naroda, a da kritika mora znati što hoće provoditi te da mora imati kriterije. Kroz nekoliko riječi valja predstaviti urednika nekoliko časopisa, Milivoja Džemana Ivanova koji je s kritikom započeo 1897. godine objavivši esej *O hrvatskim književnim prilikama* u kojem naziva *amaterima bez kulture* sve one pisce koji pišu pod utjecajem politike, a hrvatske kritičare naziva *frazerima* dok nema književne publike. Posljednji spomenuti modernist ovoga rada jest Milutin Cihlar Nehajev čije su književne kritike objavljivane već nekoliko godina unutar 20. stoljeća. Zagovornik je simbolizma i impresionizma te napada tradicionalistički realizam, a staje u obranu modernističkih stavova. Usmjerenje se s Nehajem vidno promijenilo te je započela druga faza moderne, 1903.

[163]Brešić, V. 2015. *Hrvatska književnostt 19. stoljeća*. Str.: 203.
[164] Isto. Str.: 204.
[165] Brešić, V. 2015. *Hrvatska književnostt 19. stoljeća*. Str.: 207.
[166] Brešić 2015: 208.

12. ZAKLJUČAK:

Prateći kronološki redoslijed književnih razdoblja unutar zadanog stoljeća, analize programatskih tekstova počinju s razdobljem romantizma koji se hrvatskoj književnosti odrazio na preporodno-političkom planu. Karakteristike programa jasno prikazane u Vrhovčevu *Pozivu*, kasnije se primjenjuju na sve dulje, konkretinije i važnije tekstove kojima književnici izražavaju opće nezadovoljstvo, ukazuju na problem i nude vlastito rješenje. Kao iznimno djelotvorna i utjecajna vrsta, pokazali su se takvi tekstovi u preporodno doba, a posebno u vrijeme ilirskog pokreta. Organizirani i neumorni vođa, Ljudevit Gaj uspijeva riješiti pitanje pravopisa i standardnog jezika za čitavu Hrvatsku, ali nije se ni najmanje zanimao za poetiku književnosti kao umjetnosti pa je tako pod njegovom službom književnost postala sluškinja politici. Srećom, drugačije je o književnosti razmišljao Stanko Vraz i započeo proces udaljavanja od Gajevih političkih koncepcija. Sličnu Vrazovoj, i još mnogo širu perspektivu na književnu scenu donio je August Šenoa, a njegovo se djelovanje obilježilo kroz razdoblje, Šenoino doba, poznato još kao protorealizam. Za vrijeme života, Šenoa je obuhvatio problematiku književne poetike koja će postati glavna tema književne kritike tek nakon njegove smrti, a pitanja koje je otvorio bit će glavna tema rasprava, kritika, programa i polemika do kraja 19. stoljeća. Snažno zagovarajući realizam, uvodi tadašnji narod u suvremene tematike i beskrajne izvore istih. Upravo Šenoa, u potpunosti okreće književnost od nametnute joj političke uloge i vraća je njezinoj iskonskoj. Donosi suvremene i raznovrsne teme u djelima kojima je pridobio Šenoa čitalačku publiku njegova, a i našega doba. Jasnim jezikom i stilom, a iznimno detaljnim i vještim opisivanjem, kreira realističke likove, u jednako takvim situacijama i čini čitav događaj lako zamislivim. Šenoini programatski istupi imali su snažne manifeste, a to se posebice odnosi na članak Naša književnost u kojem Šenoa daje svoj pregled hrvatske književnosti, kritizira je, a zatim najavljuje novu književnu vrstu.

Književnost je toga vremena imala puno značajniju ulogu nego danas, što joj je omogućilo da se upravo putem književnosti reagira na tadašnje društveno, kulturno, književno i političko stanje. Manifesti programatskih tekstova tijekom 19. stoljeća, bili su zaslužni za mnoge promjene, od kojih su neke, poput pravopisa, ostale dugoročno. Iako

je politička usmjerenost naštetila razvoju književnosti u preporodno doba, ona se ne bi niti nastavila razvijati tom brzinom bez ustustavljenog standardnog jezika. Međutim, nakon toga Gajevo je političko usmjerenje trebalo prestati, a ne prerasti u uzaludno forsiranje koje je dovelo do raspada s njegovim suradnicima.

Osvijetlio je Šenoa čitavo stoljeće, kao da se u njemu krije još sto drugih, a svojim je pristupačnim umjetničkim izričajem i golemim znanjem kojim vješto rukuje, na svakog čitatelja ostavio drugačiji dojam. Mene je osobno zaintrigirao, zamislio, začudio i oduševio ali je također otvorio niz pitanja, kao primjerice: Hoće li književnost ikada imati jednako snažan manifest da promjeni pogled na svijet? Ako da, hoće li nam onda i stvarnost biti toliko nesnosna, nepravedna i mučna kao što je, za obične ljude, bila onda?

13. LITERATURA:

1. Brešić, Vinko. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća*. ALFA d.d. Zagreb.
2. Frangeš, Ivo i ur. 1976. *Kritika u doba realizma*. Zora. Matica hrvatska. Zagreb.
3. Jelčić, Dubravko. 2002. *Hrvatski književni romantizam*. Školska knjiga. Zagreb.
4. Šicel, Miroslav. 1997. *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*. Školska knjiga. Zagreb.
5. Šicel, Miroslav. 1997. *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*. Hrvatica hrvatska. Zagreb.
6. Šicel, Miroslav. 1972. *Programi i manifesti u hrvatskoj književnsti*. Liber. Izdanje instituta za znanost o književnosti. Zagreb.
7. Vučetić, Šime. 1964. *August Šenoa 1. Članci i feljtoni, pjesme, pripovijesti*. Matica hrvatska. Zagreb.
8. Šabić, Marijan. 2018. čl. : *Programi hrvatskoga književnog romantizma* (*između nacionalnog romantizma i romatičkoga nacionalizma*) . UKD : 821.163.42.02.18. Hrvatski Institut za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
9. Posavac, Zlatko. 1975. *Idealizam i realizam u estetici hrvatskog književnog realizma*. Zagreb.
10. Hrvatski biografski leksikon – August Šenoa; poveznica: https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11894
11. Mrčela, Magdalena. 2019. Čl.: *Polemičnost u Šenoinu članku »Naša književnost«.* Stilistika. (Preuzeto s internetske stranice)